

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยเรื่อง การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีในการจัดการเรียนรู้ในสถานศึกษาระดับมัธยมศึกษา อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ ครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อใช้เป็นแนวทางในการศึกษาดังนี้

1. ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - 1.1 ความหมายและขอบข่ายของภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - 1.2 ขอบข่ายของภูมิปัญญาไทย ภูมิปัญญาชาวบ้าน และภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - 1.3 ลักษณะของภูมิปัญญาไทย
 - 1.4 ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - 1.5 ปัญหาการศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาไทย
2. การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการศึกษา
3. แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาท้องถิ่น
 - 3.1 การศึกษากับการพัฒนาท้องถิ่น
 - 3.2 แนวทางการพัฒนาท้องถิ่นชนบทของกระทรวงศึกษาธิการ
 - 3.3 โครงการการศึกษาเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นชนบท
 - 3.4 การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการเรียนการสอนของสถานศึกษา
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
5. กรอบความคิดในการวิจัย

2.1 ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีความเกี่ยวข้องในเรื่องของความหมาย ขอบข่าย ความสำคัญ ลักษณะและปัญหาเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยมีรายละเอียดดังนี้

2.1.1 ความหมายและขอบข่ายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

จากการศึกษาความหมายและขอบข่ายของผู้เชี่ยวชาญและนักวิชาการต่าง ๆ ที่ครอบคลุมคำว่า ภูมิปัญญา ภูมิปัญญาพื้นบ้าน ภูมิปัญญาชาวบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่น และภูมิปัญญาไทย ซึ่งสามารถรวบรวมได้ดังนี้

1) ภูมิปัญญา

คำว่า “ภูมิปัญญา” ตรงกับคำศัพท์ภาษาอังกฤษว่า “Wisdom” มีความหมายว่า ความรู้ ความสามารถ ความเชื่อ ความสามารถทางพฤติกรรม และความสามารถในการแก้ไขปัญหาของมนุษย์ ส่วนนักวิชาการศึกษาไทยได้ให้ความหมายไว้ดังนี้

กุลวิตรา กังคานนท์ (2531 : 18) กล่าวว่า ภูมิปัญญาเป็นเรื่องที่สั่งสมกันมาตั้งแต่อดีตและเป็นเรื่องของการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิต การทำมาหากิน และพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์เหล่านี้ เป้าหมายก็คือเพื่อให้เกิดความสุขทั้งในส่วนที่เป็นชุมชน หมู่บ้าน และในส่วนที่เป็นปัจเจกของชาวบ้านเอง ถ้าหากเกิดปัญหาทางด้านความไม่สมดุลกันขึ้นก็จะก่อให้เกิดความไม่สงบสุข เกิดปัญหาในหมู่บ้านและชุมชน

ธวัช ปุณโณทก (2531 : 40) กล่าวว่า ภูมิปัญญา หมายถึง ประสบการณ์ในการประกอบอาชีพ ในการศึกษาเล่าเรียน การที่ชาวบ้านรู้จักวิธีการทำนา การไถนา การเอาควายมาใช้ในการไถนา การรู้จักนวดข้าวโดยการใส่ควาย รู้จักสานกระบุง ตะกร้า เอาไม้ไผ่มาทำเครื่องใช้ไม่สอยในชีวิตประจำวัน รวมทั้ง รู้จักเอาดินขี้กระทามาแช่น้ำ ต้มให้เดือดแห้งเป็นเกลือสินเธาว์ ก็เรียกว่าภูมิปัญญาทั้งสิ้น

พัชรา อุยตระกูล (2531 : 9) กล่าวว่า ภูมิปัญญาเป็นเรื่องที่สั่งสมมาตั้งแต่อดีต เป็นเรื่องของการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติแวดล้อม คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิตการทำมาหากิน และพิธีกรรมต่าง ๆ ทุกอย่างเพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์เหล่านั้น สอดคล้องกับ ชลธิรา สัตยาวัฒนา (2534 : 14) ที่กล่าวว่า ภูมิปัญญาเป็นผลึกขององค์ความรู้ที่มีกระบวนการสั่งสมสืบทอดกันมาอย่างยาวนาน มีที่มากมายหลากหลาย ไร้เอกภาพ แต่ก็ได้ประสมประสานกันจนเป็นเหลี่ยมมนที่จรัสแสง คงทนและทำทลายตลอดกาลเวลา ความรู้อาจจะไม่ได้เป็นเอกภาพ (Unity) แต่ภูมิปัญญาจัดว่าเป็น เอกลักษณ์ (Identity)

2) ภูมิปัญญาพื้นบ้าน

ยิ่งยง เทาประเสริฐ (2537 : 20) ได้กล่าวไว้ว่า ภูมิปัญญาพื้นบ้านเป็นองค์ความรู้ความสามารถและประสบการณ์ที่สั่งสมและสืบทอดกันมา อันเป็นความสามารถและศักยภาพในเชิงแก้ปัญหา การปรับตัวเรียนรู้ และสืบทอดไปสู่คนรุ่นใหม่ เพื่อการดำรงอยู่รอดของเผ่าพันธุ์จึงเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ เผ่าพันธุ์หรือเป็นวิถีของชาวบ้าน

3) ภูมิปัญญาชาวบ้าน

ประเวศ วะสี (2530 : 26) กล่าวไว้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านเกิดจากการสะสม การเรียนรู้มาเป็นระยะเวลายาวนาน มีลักษณะเชื่อมโยงกันไปหมดในทุกสาขาวิชาไม่แยกเป็นวิชา ๆ แบบที่เราเรียน ฉะนั้น วิชาเกี่ยวกับเศรษฐกิจ อาชีพ ความเป็นอยู่ เกี่ยวกับการใช้จ่ายกับการศึกษา วัฒนธรรมมักจะผสมกลมกลืนเชื่อมโยงกันไปหมด สอดคล้องกับ อเนก นาคะบุตร (2531: 17) ภูมิปัญญานี้เกิดมาจากการสะสมเรียนรู้มาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน มันเชื่อมโยงกันไปหมด ไม่แยกจากกัน เป็นวิชาอย่างที่เรารู้ ภูมิปัญญาชาวบ้านต่างจากองค์ความรู้ตรงที่เรามีหนังสือทฤษฎี ความรู้มากมายอ้างอิงได้ ภูมิปัญญาชาวบ้านมีขั้นตอน 3 อย่าง คือ ปรัชญา ปฏิบัติ และปฏิเวธ

ธวัช ปุณโณทก (2531: 45) กล่าวไว้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความรอบรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้และมีประสบการณ์สืบทอดกันมา ทั้งทางตรงคือประสบการณ์ด้วยตนเอง หรือ ทางอ้อมซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรู้ที่สะสมสืบทอดกันมา

สามารถ จันทร์สุรย์ (2533 : 21) กล่าวไว้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เองและนำมาใช้ในการแก้ไขปัญหา เป็นสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้านทั้งกว้างทั้งลึก ที่สามารถคิดเองทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหา การดำเนินในท้องถิ่นอย่างสมสมัย

จากการสัมภาษณ์ของนิสิตภาควิชาบริหารการศึกษา สาขานิติศาสตร์และการศึกษาและพัฒนาหลักสูตร คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2534 : 19) เรื่อง “ภูมิปัญญาชาวบ้าน มิติจรัสแสงต่อการจัดการเรียนการสอนระดับประถมศึกษา” ได้สรุปความหมายของภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง องค์ความรู้ของชาวบ้านหรือทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดขึ้นทำขึ้นจากสติปัญญาและความสามารถของชาวบ้านเอง เพื่อใช้ในการแก้ไขปัญหาหรือดำเนินชีวิตได้อย่างเหมาะสมกับสมัย โดยมีกระบวนการสั่งสมสืบทอดและกลั่นกรองกันมายาวนาน และมีการสะสมประสานกันเป็นเหลี่ยมมณีที่จรัสแสงคงทนและทำทนายตลอดเวลา

สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (2534 : 23) กล่าวไว้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความสามารถในการแก้ไขปัญหาของชาวบ้าน ไม่ว่าจะปัญหาของชุมชน ปัญหาในการดำรงชีวิต และปัญหาในการประกอบอาชีพ โดยที่ปราชญ์ชาวบ้านเหล่านี้ได้มีกระบวนการวิเคราะห์และสังเคราะห์ประสบการณ์มาเป็นเวลานาน เป็นที่ยอมรับนับถือของคนทั่วไป

อังคูล สมคะเนย์ (2534 : 14) กล่าวไว้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง มวลความรู้ และมวลประสบการณ์ของชาวบ้านที่ใช้ในการดำเนินชีวิตให้เป็นสุข โดยได้รับการถ่ายทอดสั่งสม กันมาโดยผ่านกระบวนการพัฒนาให้สอดคล้องกับกาลสมัย

วิชิต นันทสุวรรณ (2538 : 7) กล่าวไว้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง แก่นหลักของการมองชีวิต การใช้ชีวิตอย่างมีความสุข ซึ่งมีความหมายทั้งในแง่ของปัจเจกบุคคล และในแง่ของสังคมหมู่บ้าน

เสรี พงศ์พิศ (2539 : 12) กล่าวไว้ว่า ปัญญาหรือภูมิปัญญาชาวบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นก็เรียก หมายถึง พื้นเพ รากฐานของความรู้ชาวบ้าน

4) ภูมิปัญญาท้องถิ่น

กองวิจัยการศึกษา กรมวิชาการ (ม.ป.ป. : 52) ได้กล่าวไว้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular Wisdom) เป็นองค์ความรู้ความสามารถของชาวบ้านที่สั่งสมสืบทอดกันมาอันเป็นศักยภาพ หรือความสามารถที่จะใช้แก้ไขปัญหา ปรับตัวเรียนรู้ และมีการสืบทอดไปสู่คนรุ่นใหม่ หรือคือแก่นของชุมชนที่จรรโลงชุมชนให้อยู่รอดจนถึงปัจจุบัน

ศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ (ม.ป.ป. : 12) กล่าวไว้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular Wisdom) คือ ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิตของคนเรา ผ่านกระบวนการศึกษา สังเกต คิดวิเคราะห์ จนเกิดปัญญาและตกผลึกมาเป็นองค์ความรู้ที่ประกอบกันขึ้นมาจากความรู้เฉพาะหลาย ๆ เรื่อง ความรู้ดังกล่าวไม่ได้แยกย่อยออกมาให้เห็น

จากการสัมภาษณ์ของนิสิตภาควิชาประถมศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2534: 33) เรื่อง “ภูมิปัญญาท้องถิ่นช่วยพัฒนาการศึกษาได้อย่างไร” ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาชาวบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ กระบวนการปรับเปลี่ยนแบบแผนการดำเนินชีวิตของบุคคลซึ่งอยู่ในท้องถิ่น ให้สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุข หรือสามารถแก้ปัญหาคำดำเนินชีวิตของคนให้สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปแต่ละยุคสมัย

รัตนะ บัณฑิต (2535: 5) กล่าวไว้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง กระบวนทัศน์ของบุคคลที่มีต่อตนเอง ต่อโลก และสิ่งแวดล้อม ซึ่งกระบวนทัศน์ดังกล่าวจะมีรากฐานจากคำสอนทางศาสนา คติ จารีตประเพณี ที่ได้รับการถ่ายทอดสั่งสอนและปฏิบัติสืบเนื่องกันมา ปรับปรุงเข้ากับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงแต่ละสมัย ทั้งนี้ โดยมีเป้าหมายเพื่อความสงบสุขของในส่วนที่เป็น ชุมชน และปัจเจกบุคคล

สาขาวิชาภูมิศาสตร์ (2549 : 163-164) กล่าวไว้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง สิ่งที่เป็นองค์ความรู้ของชาวบ้านที่เกิดจากการสั่งสม สามารถคิดเองทำเอง เป็นความรู้แบบองค์รวมสามารถถ่ายทอดได้ มีความเชื่อมโยงบูรณาการนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตได้อย่างเป็นสุขหรือป้องกันและแก้ไขปัญหาของท้องถิ่น ความรู้ วัฒนธรรม ทักษะฝีมือธรรมชาติของชุมชน ความสงบวิถีชีวิต วัสดุตามธรรมชาติ สิ่งเหล่านี้เป็นพื้นฐานหรือทุนทางสังคม เพราะเป็นสิ่งที่ได้รับการสร้างสมและสืบทอดต่อ ๆ กันมา เป็นสมบัติของคนในชุมชน สิ่งที่จะต้องเร่งทำในวันนี้ คือ การส่งเสริมภูมิปัญญา รักษาภูมิปัญญาเดิมอยู่แล้วต่อยอด ภูมิปัญญาด้วยวิทยาการและความรู้สมัยใหม่ เพื่อให้พื้นฐานของไทยแข็งแกร่งอยู่ได้อย่างมั่นคง

ลักษณะทั่วไปของภูมิปัญญาท้องถิ่น

(1) เกิดจากภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมาจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง หรือการถ่ายทอดความรู้เดิมจากบรรพบุรุษที่มีอยู่ในท้องถิ่น

(2) เป็นเรื่องของการเรียนรู้ (Knowledge) ความเชี่ยวชาญ (Skill) ความเชื่อ (Belief) และพฤติกรรม (Behavior) ของคนในชุมชน

(3) แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม

(4) องค์กรหรือกิจกรรมทุกอย่างในวิถีชีวิต

(5) เรื่องการแก้ปัญหา การจัดการ การปรับตัว การเรียนรู้เพื่อความอยู่รอดของบุคคล ชุมชน และสังคม

(6) แกนหลักหรือกระบวนทัศน์ในการมองชีวิต อันเป็นพื้นฐานความรู้ในเรื่องต่าง ๆ

(7) มีลักษณะเฉพาะตัวและเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง

(8) มีการเปลี่ยนแปลงเพื่อปรับความสมดุลในการพัฒนาสังคม

สรุปได้ว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” มีผู้ให้ความหมายไว้อย่างหลากหลาย ซึ่งใกล้เคียงกับคำว่า “ภูมิปัญญาพื้นบ้านและภูมิปัญญาไทย” โดยทั่วไปคำว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” หมายถึง ความรู้ความสามารถของคนในชุมชนที่เกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรม การประกอบอาชีพ การ

แก้ปัญหา ต่าง ๆ ในการดำรงชีวิต และความรู้ความสามารถเหล่านี้เกิดจากการถ่ายทอดสืบต่อกันมาหรือ คิดค้นขึ้นใหม่ โดยมีได้เข้ารับการศึกษอย่างเป็นระบบ

2.1.2 ขอบข่ายภูมิปัญญาไทย ภูมิปัญญาชาวบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่น

จากการรวบรวมสาขาหรือขอบข่ายที่เกี่ยวข้องด้านภูมิปัญญาจากกรณีศึกษาทั้งส่วนบุคคลและหน่วยงานต่าง ๆ พบว่า มีการจำแนกสาขาภูมิปัญญาไทยไว้ดังนี้

กรมวิชาการ (ม.ป.ป. : 4) ได้แบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้

1) คติความคิดความเชื่อ หลักการที่เป็นพื้นฐานขององค์ความรู้ที่เกิดจากการสั่งสมถ่ายทอดกันมา

2) ศิลปวัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณีที่เป็นแบบแผนการดำเนินชีวิตที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา

3) การประกอบอาชีพในท้องถิ่นที่ยึดหลักการพึ่งพาตนเอง และได้รับการพัฒนาให้เหมาะสมกับกาลสมัย

4) เป็นเรื่องของแนวความคิด หลักปฏิบัติ และเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ชาวบ้านนำมาใช้ในชุมชน ซึ่งเป็นอิทธิพลของความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

ภูมิปัญญาทั้ง 4 กลุ่ม ปรากฏให้เห็นในเรื่องของการประกอบอาชีพ ศิลปวัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ที่ถ่ายทอดให้แก่เยาวชนรุ่นหลัง ๆ

วิชิต นันทสุวรรณ (2528 :6) จำแนกภูมิปัญญาชาวบ้านไว้ 3 ลักษณะ คือ

1) ภูมิปัญญาจากการใช้ชีวิตในธรรมชาติ เนื้อหาของภูมิปัญญาคือการอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตกับธรรมชาติในลักษณะของกฎเกณฑ์ที่ปฏิบัติ

2) ภูมิปัญญาจากประสบการณ์การอยู่ร่วมกัน ภูมิปัญญาเหล่านี้มีพฤติกรรมตามแบบแผนของสังคม มีกฎเกณฑ์บอกอย่างนั้นดี อย่างนี้ไม่ดี มีระบบความสัมพันธ์ของการอยู่ร่วมกัน อย่างสันติเป็นหลัก มีความเข้าใจในอนิจจังของชีวิตเป็นสูงสุด รูปธรรมที่แสดงออก คือ ความเชื่อบรรพบุรุษ เช่น ปู่ตา ปู่ย่า ผีแม่ และพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นต้น

3) ภูมิปัญญาจากประสบการณ์เฉพาะด้าน เช่น ภูมิปัญญาจากประสบการณ์ การทำมาหากินในด้านต่าง ๆ ภูมิปัญญาด้านการรักษาโรค เป็นต้น

เสรี พงศ์พิศ (2529 : 41) ได้แบ่งภูมิปัญญาไทยออกเป็น 2 ระดับ คือ ระดับชาติ และระดับท้องถิ่น

1) ภูมิปัญญาระดับชาติ เป็นภูมิปัญญาที่พัฒนาสังคมไทยให้รอดพ้นจากวิกฤติการณ์ต่าง ๆ ในอดีต การเสียเอกราช การสร้างเสริมความศิวิไลซ์ให้กับชาติ ตราบจนทุกวันนี้ เช่น กรณีการกอบกู้เอกราชของพระนเรศวรมหาราช การป้องกันตนเองไม่ให้ตกเป็นเมืองขึ้นสมัยยุคล่าอาณานิคม เป็นต้น

2) ภูมิปัญญาระดับท้องถิ่น หรือ ภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นภูมิปัญญาที่เกิดขึ้นเฉพาะท้องถิ่น เพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นนั้น เป็นพื้นความรู้ของชาวบ้านในการคิดแก้ปัญหาในชีวิตของตนเอง หรือสติปัญญาอันเกิดจากการเรียนรู้ สะสม ถ่ายทอดประสบการณ์ที่ยาวนานของผู้คนในท้องถิ่น ซึ่งได้ใช้ชีวิตถาวรกับป่าเขา น้ำ ปลา ฟ้า นก ดิน หญ้า สัตว์ป่า พืช แมลง และธรรมชาติรอบตัว เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของพวกเขา

สุรเชษฐ์ เวชชพิทักษ์ (2533 : 33) ได้แบ่งประเภทและลักษณะภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังนี้

1) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบการผลิต หรือการประกอบอาชีพซึ่งลักษณะการประกอบอาชีพแบบพุทธเกษตรกรรม หรือการประกอบอาชีพที่มีลักษณะจัดความสมดุลสอดคล้องกับธรรมชาติ มุ่งการพึ่งตนเองเป็นกรแสหลักมากกว่าการพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก ได้แก่ การทำวนเกษตร การทำเกษตรผสมผสาน และการทำเกษตรแบบธรรมชาติ

2) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับสังคม หรือการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ได้แก่ ความเชื่อ คำสอน ค่านิยม ประเพณี ที่แสดงออกในแบบแผนการดำเนินชีวิต

3) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ หรือสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การรักษาป่าไม้ชุมชน การรักษาโรคด้วยสมุนไพร

ประเวศ วะสี (2534 : 7) ได้สรุปลักษณะภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ 4 ประการ คือ

- 1) มีวัฒนธรรมเป็นฐาน ไม่ใช่วิทยาศาสตร์
- 2) มีบูรณาการสูง
- 3) มีความเชื่อมโยงไปสู่นามธรรมที่ลึกซึ้งสูงส่ง
- 4) เน้นความสำคัญของจริยธรรมมากกว่าวัตถุธรรม

สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2534 : 36) วิจัยเรื่องความคิดภูมิปัญญาไทย โดยแบ่งการศึกษาออกเป็น 7 โครงการ และภูมิปัญญาไทยในเรื่องต่าง ๆ ดังนี้

- 1) ความเชื่อ
- 2) ความเป็นอยู่และการทำมาหากิน
- 3) การศึกษา
- 4) การเมือง การปกครอง

5) การดูแลสุขภาพ

6) ดุริยางคศิลป์

7) นาฏศิลป์

สามารถ จันทรสุรีย์ (2536 : 22) ได้อธิบายภูมิปัญญาชาวบ้านใน 2 ลักษณะ คือ ลักษณะที่เป็นนามธรรม และลักษณะที่เป็นรูปธรรม

1) ภูมิปัญญาในลักษณะที่เป็นนามธรรม เป็นโลกทัศน์ ชีวทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิต เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด-แก่-เจ็บ-ตาย คุณค่าและความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน

2) ภูมิปัญญาในลักษณะที่เป็นรูปธรรม เป็นเรื่องเฉพาะด้าน เช่น การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปะ ดนตรี และอื่น ๆ

เอกวิทย์ ณ ถลาง และคณะ (2539 : 3) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง ภูมิปัญญาและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย ในโครงการกิตติเมธี สาขาศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ซึ่งได้กำหนดหัวข้อในการวิจัยภูมิปัญญา 4 ลักษณะ คือ

1) ความเชื่อ โลกทัศน์ที่บ่งบอกความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมในธรรมชาติเห็นธรรมชาติและระหว่างมนุษย์ด้วยกัน

2) วิธีการดำรงชีวิต การแก้ปัญหา และการปรับตัวกับสิ่งแวดล้อม และกระแสนการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม

3) ศิลปหัตถกรรม ประดิษฐ์กรรมในรูปเครื่องมือของใช้ศิลปวัตถุ ที่มีแรงบันดาลใจจากสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมตามพื้นภูมิที่หลากหลยระหว่างภูมิภาค

4) กระบวนการและพฤติกรรมการเรียนรู้ การถ่ายทอดภูมิปัญญา ประสบการณ์ การให้การศึกษาอบรมและแก้ปัญหาตามพื้นฐานวัฒนธรรมและปรัชญาของชาวบ้าน

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2539 : 21) ได้กำหนดสาขาย่อยของภูมิปัญญาชาวบ้านที่ทำการคัดเลือกและเชิดชูเกียรติผู้ที่มีผลงานดีเด่นทางวัฒนธรรม 5 สาขา ดังนี้

1) ภูมิปัญญาชาวบ้านด้านการเกษตร เช่น การทำการเกษตรแบบผสมผสาน การแก้ปัญหาการเกษตรด้านการตลาด การแก้ปัญหาด้านการผลิต (เช่น การแก้ไขโรคและแมลง) และรู้จักปรับใช้เทคโนโลยี ฯลฯ

2) ภูมิปัญญาชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อม เช่น การอนุรักษ์ป่าไม้ ต้นน้ำลำธาร การรักษา การถ่ายทอดความรู้ดั้งเดิมเพื่อการอนุรักษ์ เช่น การเคารพแม่น้ำ แผ่นดิน พืชพันธุ์ ัญญาหาร และโบราณสถานโบราณวัตถุ ฯลฯ

3) ภูมิปัญญาชาวบ้านด้านการจัดการ สวัสดิการและธุรกิจชุมชน ได้แก่

3.1) กองทุนต่าง ๆ ในชุมชน เช่น สหบาลข้าว (ธนาคารข้าว) สหกรณ์ ร้านค้า กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ ฯลฯ

3.2) กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน ฯลฯ

4) ภูมิปัญญาชาวบ้านด้านการรักษาโรคและการป้องกัน เช่น หมอพื้นบ้าน หมอธรรม และผู้รู้เรื่องสมุนไพร

5) ภูมิปัญญาชาวบ้านด้านการผลิตและการบริโภค เช่น การแปรรูป ผลิตผลทางการเกษตรให้สามารถบริโภคได้โดยตรง ได้แก่ การใช้เครื่องมือ และครกตำข้าว การรู้จักประยุกต์เทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้แปรรูปผลผลิตเพื่อชะลอการนำเข้าตลาด

นันทสาร สีสลับ (2541 : 18) ได้แบ่งภูมิปัญญาไทยโดยอาศัยเกณฑ์ 2 ด้าน คือ ด้านสังคมกับด้านมานุษยวิทยา ได้ดังนี้

1) การแบ่งโดยใช้เกณฑ์ทางสังคม สามารถแบ่งได้เป็น 3 ระดับ คือ

1.1) ภูมิปัญญาส่วนบุคคล คือ ภูมิปัญญาที่บุคคลเป็นผู้คิด ผู้ใช้ มีผู้เป็นเจ้าของต้นตำรับ

1.2) ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ ภูมิปัญญาที่ใช้ปฏิบัติในท้องถิ่นต่าง ๆ โดยไม่ทราบว่าใครเป็นเจ้าของหรืออาจเรียกว่า “ภูมิปัญญานิรนาม”

1.3) ภูมิปัญญาชาติ หรือ ภูมิปัญญาที่คนทั้งชาติใช้และปฏิบัติร่วมกัน

2) การแบ่งโดยใช้เกณฑ์ทางมานุษยวิทยา ภูมิปัญญาไทยสามารถแบ่งโดยอาศัยลักษณะของแหล่งกำเนิดได้ 2 ระดับ คือ

2.1) ภูมิปัญญาหลวง คือ ภูมิปัญญาของหลวงหรือของกลางหรือของส่วนราชการ หรือของสำนักที่คนเชื่อและถือปฏิบัติร่วมกันเป็นมาตรฐานกลาง

2.2) ภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านในท้องถิ่นต่าง ๆ เป็นผู้คิดและถือปฏิบัติกันเองในแต่ละท้องถิ่น

สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (2541 : 24) ได้วิจัยเรื่องแนวทางส่งเสริมภูมิปัญญาไทย โดยได้กำหนดสาขาภูมิปัญญาไทยไว้จำนวน 10 สาขา ดังนี้

1) สาขาเกษตรกรรม หมายถึง ความสามารถในการผสมผสานองค์ความรู้ ทักษะ และเทคนิคด้านการเกษตรกับเทคโนโลยี โดยการพัฒนาบนพื้นฐานคุณค่าดั้งเดิม ซึ่งคนสามารถพึ่งพาตนเองในสภาวะการณ์ต่าง ๆ ได้ เช่น การทำการเกษตรแบบผสมผสาน การแก้ปัญหาการเกษตรด้านการตลาด การแก้ปัญหาด้านการผลิต (เช่น การแก้ไขโรคและแมลง) และการรู้จักปรับใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับการเกษตร เป็นต้น

2) สาขาอุตสาหกรรมและหัตถกรรม (ด้านการผลิตและการบริโภค) หมายถึง การรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการแปรรูปผลผลิต เพื่อชะลอการนำเข้าตลาด เพื่อแก้ปัญหาด้านการบริโภคอย่างปลอดภัย ประหยัด และเป็นธรรม อันเป็นขบวนการให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ ตลอดทั้งการผลิตและการจำหน่ายผลผลิตทางหัตถกรรม เช่น การรวมกลุ่มของกลุ่มโรงงาน ยางพารา กลุ่มโรงสี กลุ่มหัตถกรรม เป็นต้น

3) สาขาการแพทย์แผนไทย หมายถึง ความสามารถในการจัดการป้องกันและรักษาสุขภาพของคนชุมชน โดยเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองทางด้านสุขภาพและอนามัยได้

4) สาขาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หมายถึง ความสามารถเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งการอนุรักษ์ พัฒนา และใช้ประโยชน์จากคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน

5) สาขากองทุนและธุรกิจชุมชน หมายถึง ความสามารถในด้านบริหารจัดการ ด้านการสะสม และบริหารกองทุนและธุรกิจในชุมชน ทั้งที่เป็นเงินตราและโภคทรัพย์ เพื่อเสริมชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในชุมชน

6) สาขาสวัสดิการ หมายถึง ความสามารถในการจัดสวัสดิการในการประกันคุณภาพชีวิตของคนไทยให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

7) สาขาศิลปกรรม หมายถึง ความสามารถในการผลิตผลงานทางด้านศิลปะสาขาต่าง ๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม วรรณกรรม ทัศนศิลป์ คีตศิลป์ เป็นต้น

8) สาขาการจัดการ หมายถึง ความสามารถในการบริหารจัดการการดำเนินงานด้านต่าง ๆ ทั้งขององค์กรชุมชน องค์กรทางศาสนา องค์กรทางการศึกษา ทั้งองค์กรทางสังคมอื่น ๆ ใน สังคมไทย เช่น การจัดการองค์กรของกลุ่มแม่บ้าน ระบบผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน การจัดการศาสนา

9) สาขาภาษาและวรรณกรรม หมายถึง ความสามารถผลิตผลงานเกี่ยวกับด้านภาษาทั้งภาษาถิ่น ภาษาโบราณ ภาษาไทย และการใช้ภาษา ตลอดทั้งด้านวรรณกรรมทุกประเภท

10) สาขาศาสนาประเพณี หมายถึง ความสามารถประยุกต์และปรับใช้ หลักธรรมคำสอนทางศาสนา ความเชื่อและประเพณีดั้งเดิมที่มีคุณค่า ให้เหมาะสมต่อการประพฤติ ปฏิบัติให้บังเกิดผลดีต่อบุคคลและสิ่งแวดล้อม เช่น การถ่ายทอดหลักธรรมทางศาสนา การบวชป่า การประยุกต์ ประเพณีบุญประเพณีต่าง ๆ เป็นต้น

2.1.3 ลักษณะของภูมิปัญญาไทย

สามารถ จันทร์สุรย์ (2536: 32) กล่าวถึงลักษณะของภูมิปัญญาไทยไว้ว่า ภูมิปัญญาไทยสะท้อนออกมาใน 3 ลักษณะที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกัน ดังนี้

- 1) ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกันระหว่างคนกับโลก สิ่งแวดล้อม สัตว์ พืชธรรมชาติ
- 2) ความสัมพันธ์ของคนกับคนอื่น ๆ ที่ร่วมกันในสังคม หรือในชนบท
- 3) ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ ตลอดทั้งสิ่งที่ไม่

สามารถสัมผัสได้ทั้งหลาย

ทั้ง 3 ลักษณะนี้ คือ สามมิติของเรื่องเดียวกัน กล่าวคือ ชีวิตของชาวบ้านสะท้อนออกมาถึงภูมิปัญญาในการดำเนินชีวิตอย่างมีเอกภาพ เหมือนสามมุมของรูปสามเหลี่ยม ภูมิปัญญาจึงเป็นรากฐานในการดำเนินชีวิตของคนไทย ลักษณะภูมิปัญญาที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม จะแสดงออกมาในลักษณะภูมิปัญญาในการดำเนินวิถีชีวิตพื้นฐานด้านปัจจัยสี่ การบริหารจัดการองค์กร ตลอดทั้งการประกอบอาชีพต่าง ๆ เป็นต้น

จึงสรุปได้ว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” สามารถจำแนกออกเป็น 3 ลักษณะ ดังนี้

ลักษณะที่ 1 ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบสังคม หรือการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์

ลักษณะที่ 2 ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบสังคม หรือการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม

ลักษณะที่ 3 ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบการผลิต หรือการประกอบอาชีพที่มีลักษณะมุ่งเน้นระบบการผลิตเพื่อพึ่งตนเอง

นันทสาร สีสลับ (2541 : 16) กล่าวไว้ว่าลักษณะของภูมิปัญญาไทยมีลักษณะ ดังนี้

1) การเกิดภูมิปัญญา ภูมิปัญญาเกิดจากระบวนการที่เกิดจากการสืบทอด ถ่ายทอดองค์ความรู้ที่มีอยู่เดิมในชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ แล้วพัฒนา เลือกรองร ปรับปรุงองค์ความรู้เหล่านั้นจนเกิดทักษะและความชำนาญ ที่สามารถแก้ไขปัญหาและพัฒนาชีวิตได้อย่างเหมาะสมกับยุคสมัย แล้วเกิดภูมิปัญญา (องค์ความรู้ใหม่) ที่เหมาะสมและสืบทอดพัฒนาต่อไปอย่างไม่สิ้นสุด

2) ปัจจัยที่มีผลต่อพัฒนาการของภูมิปัญญาไทย มีดังนี้

- 2.1) ความรู้เดิมในเรื่องนั้น ๆ ผสมผสานกับความรู้ใหม่ที่ได้รับ
- 2.2) การสั่งสม การสืบทอดของความรู้ในเรื่องนั้น

- ได้
- 2.3) ประสบการณ์เดิมที่สามารถเทียบเคียงกับเหตุการณ์หรือประสบการณ์ใหม่
 - 2.4) สถานการณ์ที่ไม่มั่นคง หรือมีปัญหาที่ยังหาทางออกไม่ได้
 - 2.5) รากฐานทางพุทธศาสนา วัฒนธรรมและความเชื่อ
- 3) ลักษณะของภูมิปัญญาไทย มีดังนี้
- 3.1) ภูมิปัญญาไทยเป็นเรื่องของการใช้ความรู้ (Knowledge) ทักษะ (Skill) ความเชื่อ (Belief) และพฤติกรรม (Behavior)
 - 3.2) ภูมิปัญญาไทยแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่าง คนกับคน คนกับธรรมชาติ แวดล้อม และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ
 - 3.3) ภูมิปัญญาไทยเป็นองค์รวมหรือกิจกรรมทุกอย่างในวิถีชีวิต
 - 3.4) ภูมิปัญญาไทยเป็นเรื่องของการแก้ปัญหา การจัดการ การปรับตัว การเรียนรู้เพื่อความอยู่รอดของบุคคล ชุมชน และสังคม
 - 3.5) ภูมิปัญญาไทยเป็นแกนหลักหรือกระบวนทัศน์ในการมองชีวิตเป็นพื้นความรู้ในเรื่องราวต่าง ๆ
 - 3.6) ภูมิปัญญาไทยมีลักษณะเฉพาะหรือมีเอกลักษณ์ในตัวเอง
 - 3.7) ภูมิปัญญาไทยมีการเปลี่ยนแปลงเพื่อการปรับสมดุลในการพัฒนาการทางสังคมตลอดเวลา

2.1.4 ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น

สถาบันแห่งชาติว่าด้วยภูมิปัญญาไทยและการศึกษาไทย สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี ได้ัญเชิญพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มาแสดงเพื่อให้เห็นความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า

“...ประชาชนนั้นแหละ เขามีความรู้ เขาทำงานมาหลายชั่วคนแล้ว เขาทำกันอย่างดี เขามีความเฉลียวฉลาด เขารู้ว่าตรงไหนควรทำกิจกรรม เขารู้ว่าตรงไหนควรเก็บรักษาไว้ แต่ที่เสียไปก็เพราะพวกไม่รู้เรื่อง ไม่ได้ทำมานานแล้ว เลยทำให้ลืมว่าชีวิตมันเป็นไปได้โดยทำกิจกรรมที่ถูกต้อง...”

นอกจากพระราชดำรัสที่อัญเชิญมากล่าวข้างต้นแล้ว สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2541: 1) ยังได้แสดงถึงความสำคัญของภูมิปัญญาไทยไว้ดังนี้

1) ภูมิปัญญาไทยช่วยสร้างชาติให้เป็นปึกแผ่นมั่นคง ดังปรากฏในประวัติศาสตร์ไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันที่พระมหากษัตริย์ไทยทรงใช้ภูมิปัญญาในการสร้างชาติ สร้างความเป็นปึกแผ่นของประเทศมาโดยตลอด

2) ภูมิปัญญาไทยสร้างความภาคภูมิใจและศักดิ์ศรีเกียรติภูมิแก่คนไทย ภูมิปัญญาไทยในอดีตจนถึงปัจจุบัน มีความสามารถเป็นที่ยอมรับของนานาชาติหลายประเทศ เช่น นายขนมต้ม เป็นนักมวยไทย มรดกภูมิปัญญาทางภาษาและวรรณกรรม ซึ่งคนไทยมีอักษรไทยเป็นของตนเอง มาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยและวิวัฒนาการมาจนถึงปัจจุบัน วรรณกรรมไทยถือว่าเป็นวรรณกรรมที่มีความไพเราะได้อรรถรสครบทุกด้าน อาหารไทยเป็นอาหารที่มีความหลากหลายในรสชาติอาหาร ทั้งคาวและหวาน ปรุงง่าย รสอร่อยถูกปากทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ พืชที่ใช้ปรุงอาหารส่วนใหญ่เป็นพืชสมุนไพรที่หาได้ง่ายในท้องถิ่นและราคาถูก เป็นต้น

3) ภูมิปัญญาไทยสามารถปรับประยุกต์หลักธรรมคำสอนทางศาสนามาใช้กับวิถีชีวิต ได้อย่างเหมาะสม คนไทยยอมรับนับถือศาสนาพุทธเป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้ ยังมีศาสนาอิสลาม ศาสนาคริสต์ และศาสนาอื่น ๆ โดยได้นำหลักธรรมคำสอนทางศาสนามาใช้ปรับใช้ในชีวิตได้อย่างเหมาะสม ทำให้คนไทยเป็นผู้อ่อนน้อมถ่อมตน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ประณีประนอม รักสงบ ใจเย็น มีความอดทนให้อภัยแก่ผู้สำนึกผิด ดำรงชีวิตอย่างเรียบง่ายปกติสุข ทำให้คนในชุมชนพึ่งพากันได้

4) ภูมิปัญญาไทยสร้างความสมดุลระหว่างคนกับสังคมและธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน ภูมิปัญญาไทยมีความเด่นชัดในการยอมรับนับถือ และให้ความสำคัญแก่คน สังคม และธรรมชาติอย่างยิ่ง มีเครื่องชี้ที่แสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนมากมาย เช่น ประเพณีไทย 12 เดือน ตลอดปี ล้วน เคารพคุณค่าของธรรมชาติ เช่น ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีการลอยกระทง เป็นต้น ประเพณี สงกรานต์เป็นประเพณีที่ทำให้ฤดูร้อน อากาศร้อน และต้องการความเย็นจึงมีการรดน้ำดำหัว ผู้ใหญ่ เพื่อแสดงความเคารพและขอพร เป็นวันแห่งครอบครัว ญาติพี่น้องได้พบปะกันด้วยความรัก ความอบอุ่น

5) ภูมิปัญญาไทยช่วยเปลี่ยนแปลง ปรับปรุงวิถีชีวิตของคนไทยให้เหมาะสมได้ตามยุคสมัย แม้ว่ากาลเวลาจะเปลี่ยนไปอย่างไร ความรู้สมัยใหม่จะหลั่งไหลเข้ามามากแต่ภูมิปัญญาไทยก็สามารถปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับยุคสมัย เช่น การรู้จักนำเครื่องยนต์มาติดตั้งกับเรือไสไบพัดเป็นหางช่วยให้สามารถวิ่งได้เร็วขึ้น เรียกว่า “เรือหางยาว” การรู้จักทำการเกษตรแบบผสมผสาน สามารถพลิกฟื้นธรรมชาติให้อุดมสมบูรณ์คืนและแทนสภาพป่าเดิมที่ถูกทำลายไป การรู้จักใช้ภูมิปัญญาในการออมเงินสะสมทุนตามแบบสมัยใหม่ให้สมาชิกกู้ยืมเพื่อปลดปล่อยหนี้สินและจัดสวัสดิการแก่สมาชิก จนชุมชนมีความมั่นคงเข้มแข็ง สามารถช่วยตนเองได้หลาย

ร้อยละบ้านทั่วประเทศ เมื่อป่าถูกทำลายเพราะตัดโค่นเพื่อปลูกพืชชนิดเดียวก็ตามภูมิปัญญาสมัยใหม่ที่หวังว่ารวยแต่ในที่สุดก็ขาดทุนและมีหนี้สินล้นพ้นตัว สภาพแวดล้อมสูญเสียเกิดความแห้งแล้ง คนไทยจึงใช้ภูมิปัญญาในการปลูกป่าด้วยพืชที่กินได้และใช้ประโยชน์จากไม้ได้ด้วย มีพืชสวนพืชป่า ไม้ผล พืชสมุนไพร สามารถมีกินมีใช้ตลอดชีวิต เรียกว่า “วนเกษตร” บางพื้นที่เมื่อป่าถูกทำลาย คนในชุมชนก็ใช้ภูมิปัญญาในการรวมตัวกันเป็นกลุ่มรักษาป่าชุมชน ร่วมกันสร้างระเบียบกฎเกณฑ์กันเอง ให้ทุกคนถือปฏิบัติได้ สามารถรักษาป่าไว้ได้อย่างสมบูรณ์ดังเดิม เมื่อปะการังธรรมชาติถูกทำลาย ปลาไม่มีที่อยู่อาศัย ประชาชนสามารถใช้ภูมิปัญญาสร้าง “อุโมงค์” ขึ้นเป็นปะการังเทียมให้ปลาอยู่อาศัย วางไข่ และแพร่พันธุ์ ให้เจริญเติบโตขยายจำนวนมากดังเดิม ถือเป็นการใช้ภูมิปัญญาช่วยปรับปรุงประยุกต์นำมาใช้ได้ตามยุคสมัย

2.1.5 ปัญหาการศึกษาภูมิปัญญาไทย

สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (2541 : 36) ได้กล่าวถึงการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ว่า ในสังคมยุคโลกาภิวัตน์ สังคมที่มนุษย์ชาติผ่านกระบวนการแสวงหาความรู้จากธรรมชาติ เรียนรู้เพื่อการดำรงชีวิตที่คล้อยตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ จนถึงขั้นการพัฒนาเทคนิค วิธีการ หรือความรู้ เพื่อการดำรงชีวิตอยู่เหนือกฎเกณฑ์ธรรมชาติ หรือการเอาชนะธรรมชาติ เพราะธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลงไป ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ที่เปลี่ยนแปลงไปนำไปสู่ปัญหานานัปการ เพราะการละเลยความสมดุลของสรรพสิ่ง ซึ่งรวมถึงการแสวงหาความรู้ที่เน้นความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน จนมนุษย์มีความรู้จำกัด รู้อย่างเดียว ไม่สามารถเชื่อมโยงความรู้ทั้งหมดเข้าด้วยกันได้ จึงช่วยตัวเองไม่ได้ ต้องพึ่งพาคนอื่น หรือพึ่งพาระบบตลอดไป เพราะฉะนั้นความรู้ในบริบทขององค์ความรู้นี้เป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์สามารถเชื่อมโยงทุกสิ่งทุกอย่างเข้าด้วยกัน และนำมาปรับใช้ในชีวิตได้ หรือระบบการศึกษาที่มีสมดุลแห่งการเรียนรู้จึงมีความสำคัญในการศึกษาพัฒนาภายใต้สังคมยุคใหม่ในปัจจุบันนี้เป็นอย่างยิ่ง การพัฒนาการศึกษาในระบบนำไปสู่ภาวะขาดสมดุลแห่งการเรียนรู้ ภูมิปัญญาไทยซึ่งเป็นคุณค่าแห่งปัญญาเป็นภูมิธรรมแห่งแผ่นดินคู่กับคนไทยมาตั้งแต่อดีตถูกละเลยไปมาก และกำลังโน้มเอียงไปสู่กระแสภูมิปัญญาสากลนำไปสู่การพัฒนาที่ไม่สมดุล ดังที่ แผนฯ 8 สรุปไว้ว่า กำลังอยู่ในสภาวะ “เศรษฐกิจดี สังคมมีปัญหา การพัฒนาไม่ยั่งยืน” อาการแสดงออกของปัญหาและความไม่ยั่งยืนเมื่อมองจากพัฒนาการทางภูมิปัญญา เป็นดังนี้

1) ขาดการยอมรับภูมิปัญญาไทย

การปกครองประเทศไทยโดยการรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลาง ทำให้ “วัฒนธรรม กรุงเทพฯหรือวัฒนธรรมเมืองหลวง” ซึ่งรับวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาผสมผสานมีอิทธิพลแผ่ กระจายครอบงำไปทั่วประเทศ ส่งผลให้ความเป็นตัวของตัวเอง และความมีศักดิ์ศรี ความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมของท้องถิ่นที่มีมาในอดีต ทั้งหัวเมืองฝ่ายเหนือ ฝ่ายใต้ และอีสานได้ ถดถอยเหือดหายไปทุกขณะ วัฒนธรรมพื้นบ้าน ภูมิปัญญาชาวบ้านที่เคยพัฒนาขึ้นมาใช้ให้เหมาะสมแก่สภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่น อันแสดงออกมาในรูปของภาษา ขนบธรรมเนียม การละเล่น และวิถีการดำรงชีวิตที่เป็นอยู่ถูกดูแคลนว่าโง่เขลาป่าเถื่อน ไม่เทียบเทียมวัฒนธรรมจากเมืองกรุง ชาวบ้านในส่วนภูมิภาคได้รับอิทธิพลหลายรูปแบบโดยเฉพาะทางการศึกษาและสื่อมวลชน ก่อให้สูญเสียความภาคภูมิใจในพื้นที่วัฒนธรรมของตนเอง หมดความภูมิใจในถิ่นกำเนิด และรกรากวัฒนธรรมของตน ซึ่งเท่ากับได้สูญเสียจิตวิญญาณบนพื้นฐาน ที่บรรพบุรุษสั่งสมไว้ให้เป็นมรดก

2) การละเลยและละทิ้งภูมิปัญญาไทย

คนไทยในยุคปัจจุบันมีวิถีชีวิตแบบสมัยใหม่ ภายใต้อิทธิพลที่ผสมผสานระหว่างเก่ากับใหม่ ท่ามกลางสภาพแวดล้อมที่นับวันแต่จะเสื่อมโทรม กำลังก้าวเข้าสู่ภาวะการขาดความสมดุลระหว่างคน สังคม และธรรมชาติ ผู้คนเริ่มแย่งชิงทรัพยากรกัน โดยไม่ทราบ ไม่สนใจ และละทิ้งภูมิปัญญาที่ยังคงมีคุณค่าและดีงาม ซึ่งบรรพบุรุษได้สะสมและสืบทอดมาจนหมดสิ้น เช่น ภูมิปัญญาด้านการรักษาสุขภาพ แบบแพทย์แผนไทยที่เชื่อมวิถีชีวิตของคน ครอบครัว เครือญาติ และชุมชน สัมพันธ์กับป่าสมุนไพร สภาพแวดล้อมธรรมชาติอย่างยั่งยืนที่เกื้อกูลกันและสมดุล เป็นการรักษาคนไม่ใช่รักษาโรคอย่างปัจจุบัน เป็นต้น ในที่สุดภูมิปัญญาไทยที่เคยใช้เป็นแกนนำในการดำเนินวิถีชีวิต ก็ถูกละเลยไม่นำมาศึกษา ถ่ายทอดอย่างเป็นระบบ และละทิ้งไปทีละน้อย ๆ จนเกือบหมดสิ้นไป

3) การรับภูมิปัญญาใหม่เข้ามาอย่างขาดความระมัดระวัง

ในโลกยุคข้อมูลข่าวสารคนทั้งโลกเรียนรู้ ติดต่อกันแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ถึงกันได้อย่างรวดเร็ว การพัฒนาเป็นไปตามกระแสหลัก กล่าวคือ คนทั้งโลกจะพัฒนาตามโลกตะวันตกทั้งหมด รวมถึงประเทศไทยก็ไม่พ้นวิถีนี้ ทำตามตะวันตกโดยไม่คิดพิจารณาอย่างถ่องแท้ว่า สิ่งใดดีงาม เหมาะสมกับสังคมไทย สิ่งใดที่ไม่เหมาะสมที่จะทำลายทั้งตนเอง สังคม และประเทศชาติ ไม่ระมัดระวังในการรับวัฒนธรรมต่าง ๆ เข้ามา เช่น การรับภูมิปัญญาตะวันตกและอเมริกา ในการปลูกพืชเชิงเดี่ยวในพื้นที่ขนาดใหญ่ โดยตัดไม้ทำลายพืชเดิมไปทั้งหมด แล้วปลูกข้าวโพด ปลูกมันสำปะหลัง และพืชอื่น ๆ ลงไปแทน ซึ่งล้วนเป็นการทำลายธรรมชาติและสมดุลทั้งสิ้น

จนธรรมชาติขาดความยั่งยืนและเกิดปัญหาวิกฤตทางธรรมชาติขึ้นในปัจจุบัน นอกจากนี้ การรับ ภูมิปัญญาด้านอาหารจากตะวันตก โดยละทิ้งการกินข้าวกินปลา กินพืชสมุนไพร หันไปกินอาหาร ที่ประกอบด้วยเนื้อสัตว์ ซึ่งก่อให้เกิดโรคติดต่อที่อันตรายมากมาย การรับภูมิปัญญาในการอุปโภค บริโภคที่สะดวกสบายดังกล่าวนี้ ทำให้ต้องสั่งสินค้าจากต่างประเทศเข้ามามากมาย จนเกิดการ ขาดดุลทางการค้า มีผลให้ประเทศมีสภาพทางเศรษฐกิจอยู่ในภาวะขาดดุลบัญชี เงินสะพัด และ เกิดภาวะเงินเฟ้อ รัฐบาลต้องมีมาตรการด้านการเงินการคลังในการแก้ปัญหาอยู่ในขณะนี้

4) ขาดความเชื่อมั่นในภูมิปัญญาของตน

คนไทยอยู่ในภาวะขาดความเชื่อมั่นในการพึ่งภูมิปัญญาของตนในการแก้ไข ปัญหาของตนเอง ของสังคม และของประเทศชาติ จะเห็นได้จากเมื่อรับเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามา แล้ว เชื่อว่าชาวต่างประเทศเก่งกว่าตน โดยยกย่องให้เป็นที่ปรึกษา ให้มาควบคุมงาน ตลอดทั้ง การศึกษาและวิจัย เช่น เป็นที่ปรึกษาด้านการเกษตร การศึกษาวิจัยสมุนไพร เป็นต้น โดยลืมไปว่า คนไทยด้วยกันก็มีคนที่มีความสามารถ ไปทำงานเป็นที่ปรึกษาในต่างประเทศจำนวนมาก ทั้งนี้ เพราะคนไทยขาดความเชื่อมั่นว่า คนไทยด้วยกันก็มีภูมิปัญญาที่เหมาะสม การที่ชาวต่างประเทศ มาศึกษาวิจัยและเก็บข้อมูลในไทย ในที่สุดลิขสิทธิ์ทางปัญญา ก็กลายเป็นของผู้ศึกษาวิจัยมิใช่ น้อย การไม่ยกย่องภูมิปัญญาของคนไทยด้วยกัน ดังกล่าวนี้ ทำให้คนไทยขาดความเชื่อมั่นในภูมิ ปัญญาของตนเอง เกิดการชะงักงันหยุดการสร้างสรรค์ภูมิปัญญาใหม่ ๆ ที่ทรงคุณค่าในยุค ปัจจุบันอย่างน่าเสียดาย

5) ภูมิปัญญาใหม่ทำลายสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ

การพัฒนาในช่วงกว่าสี่ทศวรรษที่ผ่านมา เป็นการเร่งรัดการพัฒนาทาง เศรษฐกิจตาม ภูมิปัญญาสมัยใหม่ ได้ทำลายสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติไปเป็นจำนวนมาก เช่น ทำลายป่าเขาที่สมบูรณ์กลายเป็นภูเขาหัวโล้นเพื่อทำการเกษตรแบบใหม่ ทั้งภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคใต้และภาคอีสาน ภูเขาถูกระเบิดทำลายนำไปเป็นวัสดุก่อสร้าง อีกทั้ง สัตว์ป่า สัตว์น้ำทั้งน้ำ จืดและน้ำเค็มถูกไล่ล่าอย่างขาดความเมตตาธรรม เพื่อนำไปเป็นอาหารของคน แร่ธาตุถูก นำมาใช้มากมาย สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติขาดความสมดุลจนเกิดภัยพิบัติ เช่น เกิดน้ำท่วม และสภาวะแห้งแล้งทุกปี เป็นต้น

6) การดำรงชีวิตของผู้คนในยุคปัจจุบันผิดปกติ

เมื่อสภาพแวดล้อมขาดความสมดุลเนื่องจากขาดความอุดมสมบูรณ์ การทำมา หา กินก็ฝืดเคือง รายได้น้อยกว่ารายจ่าย ไม่สามารถหาเลี้ยงชีพในท้องถิ่นเดิมได้ ต้องทิ้งถิ่นเดิมไป ทำงานในเมือง ทั้งเด็กคนชราไว้ในหมู่บ้าน เด็กไร้พ่อขาดแม่ทำให้เกิดปัญหาขาดความอบอุ่น ก้าวร้าวขาดการถ่ายทอดทางปัญญา ขาดคุณธรรมจริยธรรมในการดำรงชีวิตที่สำคัญ และปัญหา

จากการที่ผู้คนอพยพหลังไหลเข้าไปทำงานในเมืองกันมาก ทำให้คนมีวิถีชีวิตที่ผิดปกติครอบครัวแตกแยก เกิดภาวะปัญหาติดตามามากมาย เช่น ปัญหาที่อยู่อาศัย อาชญากรรมแห่งเสื่อมโทรมเด็กเร่ร่อน ปัญหาโสเภณีเด็ก ยาเสพติดแพร่หลายในหมู่นักเรียนและเยาวชน การหย่าร้าง การจราจร ตลอดจนทั้งปัญหาการตายจากอุบัติเหตุ การใช้ยานพาหนะ เป็นต้น

7) ระบบการศึกษาแผนใหม่ละเลยกระบวนการเรียนรู้ด้านภูมิปัญญาไทย

การศึกษาในฐานะที่เป็นกระบวนการทางภูมิปัญญา จะมีบทบาทสำคัญยิ่งต่อการสร้างสรรค์สังคม เพราะการศึกษาเป็นกระบวนการสร้างและสะสมทุนทางปัญญาความรู้และทักษะ ซึ่งจะเป็นบ่อเกิดของทุนและวิทยาการ ตลอดจนนวัตกรรมอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งหลาย และองค์ประกอบด้านวัตถุเป็นตัวบ่งชี้ฐานะทางเศรษฐกิจ อันเป็นผลมาจากกำลังทุนทางปัญญาความรู้เป็นรากฐานการศึกษาที่เป็นอยู่ไม่เอื้อให้ผู้ทรงภูมิปัญญา เข้ามามีบทบาทในการถ่ายทอดความรู้ได้ เช่น ผู้ทรงภูมิปัญญาสาขาเกษตรกรรมส่วนหนึ่งสามารถถ่ายทอดวิชาความรู้ด้านเกษตรกรรมจนเกิดผลผลิตได้ดีกว่าครูที่เรียนจบจากสถาบันการศึกษาในระบบ หรือผู้ทรงภูมิปัญญาด้านศิลปปะการแสดงพื้นบ้าน (ฉวีวรรณ พันธุ ศิลปินแห่งชาติ พ.ศ. 2537) เป็นนักแสดงชั้นเยี่ยมแต่ทางราชการบรรจุให้เป็นผู้สอนในมหาวิทยาลัยนาฏศิลป์ได้เพียงตำแหน่งนักการเท่านั้น เป็นต้น

การศึกษาในปัจจุบันใช้ “ระบบโรงเรียน” ซึ่งนำมาใช้เมื่อกว่าร้อยปีมาแล้ว และเป็นการเปลี่ยนแปลงจากการศึกษา “แผนโบราณ” มาสู่การจัดการศึกษาสมัยใหม่ “ระบบโรงเรียน” แยกตัวออกจากการเล่าเรียนแบบ “แผนโบราณ” ซึ่งเป็นประเพณีปฏิบัติกันมาแต่เดิม โดยอาศัยฝากลูกหลานให้เรียนหนังสือและฝึกอบรมกับพระตามวัดเป็นพื้น และถ้าเรียนความรู้สำหรับ ประกอบอาชีพก็ฝึกหัดทำงานไปตามพื้นตระกูลของแต่ละคนเป็นเกณฑ์

การศึกษาก่อนระบบการเรียนของไทย จึงเป็นการผสมผสานกันไปทั้งในโรงเรียน วัด และกระบวนการเรียนรู้ “สำหรับประกอบอาชีพ” การเปลี่ยนเป็นระบบโรงเรียนสมัยใหม่ จึง ยังผลให้ระบบการศึกษาไทยละเลยกิจกรรมและกระบวนการเรียนรู้ด้านภูมิปัญญาของชุมชนภายนอก โรงเรียน เพราะมุ่งแต่วิชาที่สอนในระบบ การสอนสมัยใหม่จึงกลายเป็นแยกส่วนออกจากชีวิตและสภาพความเป็นจริงนอกโรงเรียน

นอกจากการแยกตัวจากวิชาความรู้และกระบวนการเรียนรู้ภายนอกโรงเรียน แล้ว ระบบการศึกษาที่เป็นอยู่ยังมุ่งในด้านของการผลิตกำลังคนสนองความต้องการของภาค เศรษฐกิจสังคมสมัยใหม่ จนกลายเป็นบทบาทและเป้าหมายหลักด้านเดียวของระบบการศึกษา และประการสำคัญ ได้กลายมาเป็นค่านิยมครอบงำที่ประชาชนคนไทยต่างพากันมุ่งอาศัยระบบการศึกษาเป็นบันไดได้แต่พื้นฐานทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง

8) ขาดนโยบายในการส่งเสริมด้านภูมิปัญญาไทย

นโยบายหรือทิศทางในการพัฒนาประเทศในปัจจุบัน เป็นการจัดการศึกษาเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดมากกว่าส่งเสริมให้เกิดคุณภาพของคน ที่สามารถจัดการชีวิตและทรัพยากรต่าง ๆ ในลักษณะที่สามารถใช้ภูมิปัญญาในการพึ่งตนเองได้ ความเป็นอิสระในการสร้างสรรค์งาน มีทางเลือกเพื่อการทำมาหากินที่กว้างขวางออกไป จากวงจำกัดที่สังคมเสนอให้ การเรียนรู้ถูกตีกรอบให้อยู่ในกระบวนการเดียวและวิธีเดียวคือ ต้องเข้าไปในสถาบันการศึกษา ใช้ผู้สอนเป็นศูนย์กลาง ต้องเรียนจากอาจารย์ซึ่งเป็นผู้ถ่ายทอดวิชาความรู้ด้วยการสอนในห้องเรียน โดยเข้าใจว่าสถาบันการศึกษาแห่งเดียวเท่านั้น คือ ที่สถิตของความรู้ แม้ว่าหน่วยงานของรัฐหลายแห่งมีการจัดหลักสูตรในลักษณะต่าง ๆ เพื่อให้การศึกษาแก้ปัญหาประชาชนทั่วไป โดยเฉพาะผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษา การจัดหลักสูตรการฝึกอบรมระยะสั้น ระยะยาว รวมทั้งการสัมมนาว่าด้วยอาชีพต่าง ๆ ซึ่งมีส่วนของภูมิปัญญาอยู่บ้าง แต่ยังไม่สามารถแก้ปัญหาของการศึกษาในระบบโรงเรียนได้ เหตุเพราะปัญหาที่มีอยู่ในกระบวนการดังกล่าวคือ การขาดนโยบายหรือทิศทางในการส่งเสริมการจัดการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับศักยภาพ ปัญหา และภูมิปัญญาของประชาชนในแต่ละท้องถิ่น ขาดความต่อเนื่อง ขาดความสัมพันธ์กับสถานการณ์โดยรวมของสังคม ขาดการเชื่อมโยงอย่างเป็นองค์รวมกับปัญหาของประชาชน ตลอดจนหน่วยงานของราชการขาดการประสานกันในการจัดการศึกษาในแต่ละท้องถิ่น

9) การจัดการศึกษาไม่สามารถขยายโอกาสการสืบทอดมรดกภูมิปัญญาไทยไว้ได้

แม้ว่าการศึกษาในระบบถือเป็นแกนหลักของการจัดการศึกษา แต่ที่ผ่านมาแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ทั้ง 7 แผนฯ มีเยาวชนของชาติเพียงร้อยละ 34.5 เท่านั้นที่ได้รับโอกาสเข้าเรียนในระดับมัธยมศึกษา ซึ่งหมายความว่า เยาวชนส่วนที่เหลือเกือบสองในสามต้องหลุดพ้นออกไปจากระบบโรงเรียน อันเป็นแกนสำคัญของการศึกษาโดยสิ้นเชิง จึงเท่ากับว่าระบบการศึกษาของไทยได้ปล่อยปลະละเลยให้คนส่วนใหญ่ของประเทศตกอยู่ในสภาพด้อยพัฒนา คนส่วนใหญ่จึงไม่ได้รับผลประโยชน์อย่างจริงจังจากระบบการศึกษาที่เป็นอยู่ เนื่องจากเป็นระบบที่จำกัดทางเลือกของชีวิตอยู่ที่ตลาดจ้างงานเป็นหลักใหญ่ ทั้ง ๆ ที่โดยพื้นฐานที่เป็นจริงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ประชาชนคนไทยส่วนใหญ่มีพื้นฐานงานอาชีพและการดำรงชีวิตที่เป็นของตนเอง ซึ่งอาศัยความรู้และประสบการณ์ที่ถ่ายทอดสั่งสมกันมาเป็นเวลาช้านานพิจารณาในแง่นี้ ความสูญเสียและสูญเปล่าทางการศึกษาจึงไม่ใช่เป็นเพียงเรื่องของกลุ่มคนสถานการณ์ของปัญหาด้านการศึกษาที่ภูมิปัญญาไทยดังกล่าวข้างต้น สะท้อนให้เห็นถึงสภาวะขาดช่วงของพัฒนาการทางภูมิปัญญาไทย เพราะการให้ความสำคัญของภูมิปัญญาเป็นหลักการ

ทำให้การพัฒนาประเทศเป็นการพัฒนาตามกระแสหรือภาวะการพัฒนาประเทศที่ถูกครอบงำจากกระแสการพัฒนาทางสากล

10) การบริหารการศึกษาและการจัดการเรียนรู้ในปัจจุบัน ไม่เอื้อต่อการศึกษาสืบทอดภูมิปัญญาไทย

โครงสร้างทางการศึกษาที่เป็นอยู่มีลักษณะแบ่งแยกกระจาย กล่าวคือ แบ่งแยกกันทั้งในส่วนของระดับประถมศึกษา ระดับมัธยมศึกษา และในส่วนของระบบโรงเรียน ซึ่งทำหน้าที่เป็นเพียงกลไกคิดค้นขึ้นสู่การศึกษาระดับสูง ๆ ขึ้นไปเท่านั้น สถานศึกษาขาดการสนับสนุนด้านวัสดุอุปกรณ์ และงบประมาณ ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นอย่างมาก อีกทั้งวิทยากรท้องถิ่นหรือผู้ทรงภูมิปัญญาที่มีความเข้าใจในการถ่ายทอดภูมิปัญญาตามระบบใหม่ค่อนข้างน้อย ในขณะที่ครูผู้สอนในโรงเรียนก็มีความเข้าใจในการนำความรู้และประสบการณ์ของผู้ทรงภูมิปัญญาในท้องถิ่นมาจัดกิจกรรมการเรียนการสอนค่อนข้างน้อยเช่นกัน นอกจากนี้ ครูผู้สอนตามปกติในโรงเรียนมีภารกิจประจำมาก จนกระทั่งไม่มีเวลาที่จะนำความรู้และประสบการณ์ด้านภูมิปัญญาในท้องถิ่นมาจัดการเรียนการสอนได้

ระบบบริหารจัดการศึกษาในการบริหารงานบุคคลในสถานศึกษาไม่เอื้อให้ครูผู้สอนออกมานอกสถานศึกษา เพื่อประสานงานหรือแลกเปลี่ยนเรียนรู้ภูมิปัญญากับผู้ทรงภูมิปัญญาในท้องถิ่นหรือนอกท้องถิ่น หรือนำนักเรียนออกไปศึกษานอกสถานที่หรือชุมชน ผู้บริหารสถานศึกษา ครู และชุมชนบางส่วนยังไม่เข้าใจใน 3 เรื่องที่ถือว่าสำคัญ ในการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับหลักสูตรที่พึงประสงค์ กล่าวคือ เรื่องแรก ไม่เข้าใจเนื้อหาของหลักสูตรท้องถิ่น และแนวทางในการนำหลักสูตรไปใช้ในระดับที่จะได้ผลทางปฏิบัติ เรื่องที่สอง ไม่เข้าใจภูมิปัญญาท้องถิ่น และเรื่องสุดท้าย ไม่เข้าใจเนื้อหาความรู้ของผู้ทรงภูมิปัญญาหรือวิทยากรท้องถิ่นหรือวิทยากรภายนอก แม้ว่าหลักสูตรได้เปิดกว้างให้ท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมในการนำหลักสูตรไปใช้นานแล้ว แต่โรงเรียนไม่สามารถทำให้เกิดผลในทางปฏิบัติ

นอกจากนี้ การจัดการเรียนการสอนส่วนหนึ่งอยู่ที่ครูและวิธีการจัดการเรียนการสอนของครู การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามาสู่ระบบโรงเรียน การประสานสัมพันธ์ระหว่างบุคลากรในโรงเรียนและชุมชนยังไม่ชัดเจน ชุมชนจึงไม่สามารถเข้าไปร่วมกับโรงเรียนได้ และการจัดการเรียนการสอนยังไม่ได้ปรับปรุงให้เหมาะสมกับสภาพปัญหาและความต้องการของท้องถิ่นเท่าที่ควร การจัดกระบวนการเรียนรู้ยังไม่เป็นไปในลักษณะที่ทำให้เกิดเจตคติที่ดีในการแสวงหาความรู้เพิ่มเติมอยู่เสมอ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของการพัฒนาหลักสูตรที่ใช้ภูมิปัญญาการเรียนรู้อย่างได้กระทำอยู่เสมอ

จากอาการแสดงของปัญหาดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงปัญหาหลัก ๆ ที่ทำให้การถ่ายทอดภูมิปัญญาไทยลดน้อยลง ดังนี้

1) การขาดแคลนผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาไทย เนื่องจากผู้มีความรู้ความสามารถด้านภูมิปัญญาถึงขั้นเป็นผู้ทรงภูมิปัญญา มีอายุมากขึ้นและเสียชีวิตเป็นจำนวนมาก คนรุ่นหลังที่รับการสืบทอดต่อมามีจำนวนน้อยลง จึงทำให้ขาดแคลนผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาไทย

2) ผู้คนส่วนใหญ่ละเลยละทิ้งไม่สนใจที่จะศึกษาภูมิปัญญา ทั้งนี้เนื่องจากความเข้าใจผิดหลงใหลมีค่านิยมต่อภูมิปัญญาสากลมากขึ้น และรับภูมิปัญญาสากลเข้ามาอย่างขาดความระมัดระวังโดยไม่เห็นคุณค่าภูมิปัญญาไทย มีผู้ยอมรับภูมิปัญญาไทยเพียงส่วนน้อยภายในวงจำกัด ภูมิปัญญาไทยจึงถูกดูหมิ่นดูแคลนว่าเป็นสิ่งที่ไม่ค่อยมีคุณค่าต่อสังคมไทยเท่าที่ควร ในที่สุดจึงพากันละเลยและละทิ้งภูมิปัญญาไทยไปจนเกือบหมดสิ้น

3) การจัดการศึกษาในปัจจุบันจัดแบบขาดดุลทางภูมิปัญญา กล่าวคือ เป็นการจัดการศึกษาถ่ายทอดภูมิปัญญาสากลมากกว่าภูมิปัญญาไทย โดยเฉพาะการศึกษาในระบบได้จัดการศึกษาถ่ายทอดภูมิปัญญาสากลมากที่สุด และจัดปานกลางในการศึกษานอกระบบ และลดลงมาตามลำดับในการศึกษาตามอัธยาศัย

4) ขาดการสร้างสรรคองค์ความรู้ภูมิปัญญาไทยอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้เนื่องจากไม่มีระบบการเก็บรวบรวม บันทึก ประมวลผล และการใช้ระเบียบวิธีการวิจัยที่มีประสิทธิภาพ ค้นหาและพัฒนาสร้างองค์ความรู้ใหม่บนพื้นฐานของภูมิปัญญาไทยอย่างจริงจัง ทำให้ภูมิปัญญาไทยไม่ได้รับการถ่ายทอดอย่างต่อเนื่อง

5) ขาดนโยบายในการส่งเสริมด้านภูมิปัญญาไทย ยังไม่พบว่ามีนโยบายหรือทิศทางในการส่งเสริมการจัดการเรียนรู้ด้านภูมิปัญญาไทยที่สอดคล้องกับสภาพปัญหาและภูมิปัญญาของประชาชนในแต่ละท้องถิ่น อีกทั้งการจัดการศึกษาในปัจจุบันขาดความต่อเนื่องด้านภูมิปัญญาไทย ขาดความสัมพันธ์กับสถานการณ์โดยรวมของสังคม ขาดการเชื่อมโยงอย่างเป็นองค์รวมกับปัญหาของประชาชน ตลอดจนทั้งหน่วยงานของราชการขาดการประสานกันในการจัดการศึกษาด้านภูมิปัญญาไทยในแต่ละท้องถิ่น

2.2 การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการศึกษา

นันทสาร สีสลับ และคณะ (2541 : 42) ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการศึกษาไว้ว่า ภูมิปัญญากับการศึกษามีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เพราะมนุษย์ได้สั่งสมและสืบสานมรดกทางภูมิปัญญาอย่างต่อเนื่อง ผ่านกระบวนการศึกษาโดยการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกคนหนึ่ง ทำให้สามารถอยู่รอดและสร้างสรรค์ความเจริญต่าง ๆ บนพื้นฐานของภูมิปัญญาที่ได้สั่งสมสืบมาใน ปัจจุบัน วิวัฒนาการภูมิปัญญากับการศึกษาไทยก็ตกอยู่ในสภาพเช่นเดียวกัน การจัดการศึกษาของไทยในระยะเริ่มแรกจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ยุคต้นได้ให้ความสนใจในเรื่องการถ่ายทอดภูมิปัญญาอย่างต่อเนื่อง บ้าน วัด และวัง จึงมีบทบาทในการจัดการศึกษาของปวงประชาตามลำดับ ผู้ทรงภูมิปัญญา เช่น ปราชญ์ชาวบ้าน พระสงฆ์ ผู้นำท้องถิ่น ฯลฯ ได้มีบทบาทในฐานะครูภูมิปัญญาไทยที่มีหน้าที่ในการถ่ายทอดองค์ความรู้ ซึ่งเป็นภูมิปัญญาด้านต่าง ๆ มาอย่างต่อเนื่อง และได้รับการยอมรับจากสังคมและชุมชนอย่างสูง ในฐานะบุพชนียบุคคลซึ่งเรียกกันทั่วไปว่า “ครู” ซึ่งหมายถึง ผู้ปฏิบัติภารกิจหนักกว่าบุคคลธรรมดา เพราะมีความรับผิดชอบต่อสังคมและส่วนรวมมากกว่า โดยเฉพาะในด้านเป็นผู้นำทางวิถีคิดและวิถีการเรียนรู้ของชุมชนและสังคม หลังจากที่ประเทศไทยได้รับนโยบายสู่ความเป็นอารยะและความทันสมัย โดยรับวัฒนธรรมตะวันตกมาประยุกต์ใช้ในชีวิต รวมทั้งการจัดการศึกษาตั้งแต่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ยุคกลางเป็นมาจนถึงปัจจุบัน วัดและวังในการจัดการกลางศึกษาก็ลดลง ทำให้มีผลต่อการนำภูมิปัญญาไทยไปถ่ายทอดในระบบการศึกษาลดลงด้วย การพัฒนาการศึกษาตั้งแต่แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2479 จึงส่งผลดังนี้

- 1) ขาดแคลนผู้ถ่ายทอด
- 2) ผู้คนส่วนใหญ่ละเลยละทิ้งไม่สนใจที่จะศึกษาภูมิปัญญาไทย
- 3) การจัดการศึกษาในปัจจุบันจัดแบบขาดดุลทางภูมิปัญญา
- 4) ขาดแคลนสร้างสรรค์ความรู้ภูมิปัญญาไทยอย่างต่อเนื่อง
- 5) ขาดแคลนนโยบายการส่งเสริมด้านภูมิปัญญาไทย

จากสภาพปัญหาและสาเหตุของปัญหาภูมิปัญญาไทยข้างต้น พบว่า มีผลกระทบต่อประเทศไทยและสังคมไทยในปัจจุบันเป็นอย่างมาก ดังนี้

- 1) คนไทยขาดความเชื่อมั่นในภูมิปัญญาของตน พบว่า เมื่อคนไทยรับเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เป็นภูมิปัญญาสากลเข้ามาจำนวนมากจนถึงเป็นวิถีชีวิตประจำวัน เป็นการยอมรับและพึ่งภูมิปัญญาสากลมากกว่าภูมิปัญญาไทย และอยู่ในภาวะขาดความเชื่อมั่นในการพึ่งภูมิปัญญาของตนในการแก้ไขปัญญาของตนเอง ของสังคม และของประเทศ

2) ภูมิปัญญาใหม่ทำลายสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ การพัฒนาในช่วงที่ทศวรรษที่ผ่านมาเป็นการเร่งรัดการพัฒนาเศรษฐกิจตามภูมิปัญญาสมัยใหม่ หรือภูมิปัญญาสากลได้ทำลายสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติไปเป็นจำนวนมาก เช่น ทำลายป่าเขาที่สมบูรณ์กลายเป็นเขาหัวโล้นเพื่อทำการเกษตรแบบใหม่ ภูเขาถูกระเบิดทำลายนำไปวัสดุก่อสร้าง อีกรัสต์รป่า สัตว์น้ำทั้งน้ำจืดและน้ำเค็มถูกไล่ล่าอย่างขาดเมตตาธรรมเพื่อนำไปเป็นอาหารของคน แร่ธาตุถูกนำมาใช้มากมาย สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติขาดความสมดุลจนเกิดภัยพิบัติ เช่น เกิดน้ำท่วมและภาวะแห้งแล้งทุกปี เป็นต้น

3) การดำรงชีวิตของผู้คนในยุคปัจจุบันผิดปกติ เมื่อสภาพแวดล้อมขาดความสมดุลเนื่องจากขาดความอุดมสมบูรณ์ การทำมาหากินก็ฝืดเคือง รายได้น้อยกว่ารายจ่าย ไม่สามารถหาเลี้ยงชีพในท้องถิ่นเดิม ไปทำงานในท้องถิ่นอื่นทำให้การดำรงชีวิตผิดปกติ เช่น เด็กและคนชราทอดทิ้งไว้ในหมู่บ้าน เด็กไร้พ่อขาดแม่ทำให้เกิดปัญหาขาดความอบอุ่น ก้าวร้าว เด็กขาดการอบรมเลี้ยงดูขาด

อย่างไรก็ตาม แผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2535 ได้จุดประกายในการนำภูมิปัญญาไทยสู่การศึกษาของชาติอีกครั้งหนึ่ง โดยการกำหนดวิสัยทัศน์ในการส่งเสริมภูมิปัญญาไทยในการจัดการศึกษาไว้ดังนี้ “ภายในปีพุทธศักราช 2550 นี้ ภูมิปัญญาไทยในการส่งเสริมเพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาสังคมไทยให้ประสานสอดคล้องกับภูมิปัญญาสากล โดยการถ่ายทอดสู่ระบบเครือข่ายการศึกษานอกระบบและตามอัธยาศัยอย่างสมดุลและยั่งยืน ในลักษณะคงคุณค่าของภูมิปัญญาไทยและก้าวไกลไปกับภูมิปัญญาสากล

การศึกษาซึ่งมีหน้าที่พัฒนาคนทั้งทางปัญญา ร่างกาย และจิตใจ ได้เล็งเห็นถึงปัญหานี้ และได้จัดทำแนวทางการปฏิรูปการศึกษาด้วยการฟื้นฟูภูมิปัญญาไทยขึ้นมาใช้ในการเรียนการสอนมา ตั้งแต่เริ่มประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2535 เป็นต้นมาจนปัจจุบันได้รับการบรรจุไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ซึ่งมีสาระสำคัญดังนี้

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540

บทบัญญัติในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาไทย ภูมิปัญญาท้องถิ่น มีอยู่หลายมาตรา ดังนี้

“มาตรา 46 บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการบำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติไว้”

“มาตรา 67 บุคคลมีหน้าที่ป้องกันประเทศ รับราชการทหาร เสียภาษีอากรช่วยเหลือราชการ รับการฝึกอบรบ พิทักษ์ปกป้อง และสืบสานศิลปวัฒนธรรมของชาติ และภูมิปัญญาท้องถิ่น และอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ตามกฎหมายบัญญัติไว้”

“มาตรา 81 ต้องจัดการศึกษาอบรมและสนับสนุนให้เอกชนจัดการศึกษาอบรมให้เกิดความรู้คู่คุณธรรม จัดให้มีกฎหมายกับการศึกษาแห่งชาติปรับปรุงการศึกษาให้สอดคล้องกับความต้องการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม สร้างเสริมความรู้และปลูกฝังจิตสำนึกที่ถูกต้องเกี่ยวกับการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข

มาตรา 298 องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นย่อมมีหน้าที่บำรุงรักษา ศิลปะ จารีต ประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่น

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ย่อมมีสิทธิที่จะต้องจัดการศึกษาอบรมและฝึกอาชีพตามความเหมาะสม และความต้องการภายในท้องถิ่น และเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาอบรมของรัฐแต่ต้องไม่ขัดต่อ มาตรา 43 และมาตรา 81 ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ

การจัดการศึกษาอบรมภายในท้องถิ่นตามวรรคสอง องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้องคำนึงถึง การบำรุงรักษา ศิลปะ จารีต ประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น และวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นด้วย

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาท้องถิ่น

2.3.1 การศึกษากับการพัฒนาท้องถิ่น

1) แนวคิดในการพัฒนาท้องถิ่น

ทวิชศักดิ์ ญาณประทีป (2531 : 161) ได้ให้ความหมายของคำว่าท้องถิ่นในพจนานุกรมฉบับเฉลิมพระเกียรติไว้ว่า “ท้องถิ่น” หมายถึง บ้านนอกเขตแดนพื้นเมืองหลวงออกไปไม่เจริญ

สนามจิตร์ สุคนธ์ทรัพย์ และคณะ (2536 : 227) กล่าวไว้ว่า การพัฒนาท้องถิ่น หมายถึง การดำเนินงานโดยวิธีการต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง เพื่อแก้ปัญหาทั้งหลายทั้งปวงที่เกิดขึ้น ในชนบท เช่น ปัญหาความยากจน ปัญหาโรคภัยไข้เจ็บ ปัญหาความขาดแคลน ปัญหาราคาผลผลิตตกต่ำ ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและเสื่อมโทรมถูกทำลาย ทั้งนี้ เพื่อให้ชีวิตความเป็นอยู่ของคนท้องถิ่นดีขึ้น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องอาหารการกิน การประกอบอาชีพ เรื่องของสุขภาพอนามัย หรือเรื่องของวัฒนธรรมประเพณี

สุนทร พูนเอียด (2536 : 15) กล่าวไว้ว่าการพัฒนาท้องถิ่น หมายถึง กระบวนการที่มุ่งส่งเสริมให้ประชาชนในท้องถิ่นมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นทุก ๆ ด้าน โดยประชาชนเป็นผู้ริเริ่ม และมีส่วนร่วมในกระบวนการทุกขั้นตอนด้วยการพึ่งตนเองให้มากที่สุด และเสริมด้วยการช่วยเหลือจากภายนอกเท่าที่จำเป็น

สำนักคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (2535 : 3) ได้สรุปแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาท้องถิ่นไว้ว่า กล่าวโดยสรุปการพัฒนาท้องถิ่น หมายถึง กระบวนการที่ทำให้ท้องถิ่นมีวิถีชีวิตที่ดีขึ้นทุกด้าน โดยเน้นให้ท้องถิ่นแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง รัฐบาลเป็นผู้ส่งเสริมและสนับสนุน

แนวคิดในการพัฒนาท้องถิ่นมีหลายแนวคิด ซึ่งแนวคิดที่สำคัญมีดังนี้

1) การพัฒนาท้องถิ่นด้วยการพัฒนาการเกษตร (Rural Development as Agricultural Development) เป็นแนวคิดหลักการพัฒนาท้องถิ่นโดยทั่วไป ซึ่งจะส่งผลให้มีการส่งเสริมการเกษตร สินเชื่อ การประกันราคา การชลประทาน และการวางแผนเพื่อพัฒนาการเกษตร

2) การพัฒนาท้องถิ่นแบบบูรณาการ (Integrated Rural Development) เป็นกระบวนการเพื่อการปรับปรุงในหลาย ๆ ด้าน เช่น การกีฬา การสาธารณสุข การคมนาคม การสื่อสารและเทคโนโลยี โดยพยายามดำเนินการพิจารณาในด้านต่าง ๆ ให้ผสมกลมกลืนไปพร้อม ๆ กัน

3) การพัฒนาท้องถิ่นโดยถือว่ามนุษย์เป็นศูนย์กลางพัฒนา (The Concept of Development Center on men) แนวคิดนี้การพัฒนาต้องเกิดจากการกระทำของมนุษย์ มนุษย์เป็นผู้กำหนดความต้องการของตนเอง ผลประโยชน์ของการพัฒนาจะต้องตกเป็นของมนุษย์ การพัฒนาต้องพัฒนาคนไม่ใช่พัฒนาวัสดุสิ่งของ ไม่ใช่การสร้างสถาบันสังคม ไม่ใช่การเปลี่ยนโครงสร้างระบบต่าง ๆ แต่การพัฒนาที่เกิดขึ้นต้องเป็นการพัฒนาการของมนุษย์ซึ่งเป็นสมาชิกในสังคมโดยตรง

4) การพัฒนาท้องถิ่นด้วยการพัฒนาศักยภาพภายในสังคม (The Concept Endogenous Development) แนวคิดนี้เชื่อว่าการพัฒนาจะต้องเริ่มจากสังคมในแต่ละแห่ง และสังคมภายนอกไม่ควรไปกดดันให้สังคมนั้นไปพัฒนาแนวทางหนึ่ง หากจะมีการพัฒนาสังคมใดควรจะต้องนำคุณสมบัติที่เด่นภายในสังคมนั้น ๆ มาใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาให้สอดคล้อง

5) การพัฒนาท้องถิ่นแบบพึ่งตนเอง (The Concept of Self-Reliant Development) แนวคิดนี้เป็นยุทธศาสตร์ในการพัฒนาของประเทศกำลังพัฒนาที่แสวงหาหนทางในการช่วยเหลือตนเอง เชื่อมมั่นในสังคมของตนเอง เชื่อมมั่นว่าประเทศชาติของตนเองมีความสามารถที่จะ

สร้างสรรค์ความเจริญให้แก่บ้านเมืองได้ถ้าได้รับการสนับสนุนด้วยดี ประชาชนจะสามารถออม และสามารถระดมทรัพยากรใช้ในการพัฒนาประเทศชาติ

6) การพัฒนาท้องถิ่นโดยคำนึงถึงความจำเป็นพื้นฐาน (The Concept of Needs) แนวคิดนี้เกิดจากผลการพัฒนาของประเทศที่มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจมา แต่ปัญหาสังคมที่ตามมาคือ ผลของการพัฒนาด้านเศรษฐกิจไม่สามารถสนองความต้องการพื้นฐานของประชาชนส่วนใหญ่ได้ ก่อให้เกิดปัญหาการกระจายรายได้ความยากจน รัฐรู้จักลดความสำคัญของการเพิ่มผลผลิตลง และเพิ่มความจำเป็นขั้นพื้นฐาน เช่น ความต้องการด้านที่อยู่อาศัย อาหาร เครื่องนุ่งห่ม และบริการด้านการศึกษา การพัฒนาที่ไม่สามารถสนองความจำเป็นพื้นฐานได้ถือว่าการพัฒนาที่ไม่พึงประสงค์

7) การพัฒนาท้องถิ่นด้วยภูมิปัญญาชาวบ้าน (The Concept of Local Wisdom Development) แนวคิดนี้เชื่อว่าภูมิปัญญาชาวบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ความรู้ที่เกิดจากการสะสมขึ้นมาจากประสบการณ์ของชีวิตสังคมในสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน และถ่ายทอดสืบต่อกันมาเป็นวัฒนธรรมความเชื่อ ความศรัทธา และวัฒนธรรมท้องถิ่น ตลอดจนจารีตประเพณีอันดีงามของท้องถิ่น หากนำมาฟื้นฟูประยุกต์ให้สอดคล้องกับการพัฒนาท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสมกับฤดูกาลท้องถิ่นแล้ว จะเกิดพลังแห่งการพัฒนาท้องถิ่นที่มาจากภายในชุมชน และจะเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนมากกว่าการพัฒนาโดยการชี้นำจากภายนอก

สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (2536 : 152) กล่าวไว้ว่า การพัฒนาท้องถิ่น หมายถึง การปรับปรุงมาตรฐานความเป็นอยู่ของประชาชนผู้มีรายได้น้อยที่อาศัยอยู่ในท้องถิ่น และกระบวนการพัฒนานั้นเป็นกระบวนการที่สามารถดำเนินการต่อไปได้ด้วยตนเอง (Self Sustaining)

จากแนวคิดที่นำมาเสนอเบื้องต้นสรุปได้ว่า แนวคิดในการพัฒนาท้องถิ่นดังกล่าวด้วยภูมิปัญญาชาวบ้านจะเป็นกระบวนการพัฒนาที่สำคัญและสอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาท้องถิ่นที่ต้องการให้ท้องถิ่นเป็นผู้ดำเนินการ เป็นการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ชุมชนมีการจัดการเรียนรู้และแก้ไขปัญหาได้ ซึ่งจะเป็นการพัฒนาที่ถาวรและยั่งยืน

2.3.2 แนวคิดการพัฒนาท้องถิ่นชนบทของกระทรวงศึกษาธิการ

ส่วนที่ 1 แนวนโยบาย

แนวนโยบายทั่วไป

สำนักปลัดกระทรวงศึกษาธิการ (2526 : 2) ได้กำหนดแนวทางการพัฒนาท้องถิ่นชนบทของกระทรวงศึกษาธิการดังนี้ กระทรวงศึกษาธิการได้กำหนดนโยบายการพัฒนาท้องถิ่นไว้ในแผนชนบทของชาติ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 ให้ต่อเนื่องจาก

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 ซึ่งยึดนโยบายเดิมที่กำหนดไว้เป็นหลัก โดยเน้นการพัฒนาคนในท้องถิ่นชนบททั้งในและนอกระบบโรงเรียน ในพื้นที่ท้องถิ่นชนบทที่ขาดโอกาส และด้วยทางการศึกษาให้มีโอกาสได้พัฒนาตนเองให้มีคุณภาพ โดยเน้นกลุ่มเป้าหมายในท้องถิ่นชนบทที่ยังอยู่ในสภาพที่ช่วยตัวเองไม่ได้ ให้มีความรู้ความเข้าใจกระบวนการพัฒนาท้องถิ่นชนบท มีทักษะทั้งวิชาสามัญและวิชาชีพ จนสามารถนำความรู้และทักษะดังกล่าวไปใช้ปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองให้ดีขึ้น จนถึงระดับพออยู่พอกิน มีสุขภาพอนามัยดี มีศีลธรรม จริยธรรม คุณธรรม และวัฒนธรรมที่ดี ตลอดจนตระหนักในหน้าที่ความรับผิดชอบของพลเมืองดีตามระบบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ทั้งนี้ ให้สถานศึกษาและศาสนสถานเป็นศูนย์กลางการพัฒนาท้องถิ่นชนบท

แนวนโยบายเฉพาะ

เพื่อให้บังเกิดผลตามแนวนโยบายดังกล่าวข้างต้น กระทรวงศึกษาธิการจึงได้กำหนดแนวนโยบายเฉพาะ ดังนี้

1) การพัฒนาคุณภาพของประชาชนในท้องถิ่นชนบทเพื่อพัฒนาทางด้านสังคม โดยให้ ประชาชนมีคุณภาพอนามัยดี มีศีลธรรม จริยธรรม และวัฒนธรรมที่ดี มีความรู้ความเข้าใจในสิทธิ ความรับผิดชอบของพลเมืองดีพึงมีต่อประเทศชาติ และมีความรักหวงแหนแผ่นดินเกิด และสร้างพื้นฐานความรู้ทักษะในการประกอบอาชีพ

2) การส่งเสริมการรู้หนังสือและการใช้ภาษาไทยในชีวิตประจำวัน เพื่อให้คงสภาพการรู้หนังสือ การให้ความรู้วิชาสามัญและวิชาชีพแก่กลุ่มเป้าหมายในท้องถิ่นชนบท ให้มีความสามารถที่จะปรับปรุงฐานะความเป็นอยู่ของตนเองให้ดีขึ้น โดยมุ่งที่กลุ่มเป้าหมายนอกระบบโรงเรียนเป็นอันดับแรก กลุ่มเป้าหมายในระบบโรงเรียนเป็นอันดับสอง

3) การจัดทำแผนงานและโครงการพัฒนาท้องถิ่นชนบทให้มีลักษณะเป็นแบบผสมผสานและมีเอกภาพ ในด้านนโยบาย วัตถุประสงค์ และกำหนดพื้นที่เป้าหมาย โดยมีองค์กรระดับกระทรวง กรม จังหวัด อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน เป็นผู้รับผิดชอบในการประสานงานแผนงานและโครงการ บุคลากรและงบประมาณ

แนวนโยบายการประสานงาน

ในงานพัฒนาท้องถิ่นชนบทของกระทรวงศึกษาธิการ ในช่วงระยะแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 ได้กำหนดยุทธศาสตร์และการดำเนินงานไว้ 2 ส่วน คือ แผนการศึกษาศาสนาและศิลปวัฒนธรรม และแผนสนับสนุนการประกอบอาชีพ ซึ่งทั้ง 2 แผนนี้ แต่ละแผนจะ กำหนดแนวทางการประสานงาน ดังนี้

1) จัดแผนและโครงการเพื่อให้สนองนโยบายพัฒนาท้องถิ่นชนบทของกระทรวงศึกษาธิการ โดยกำหนดให้องค์กรกลางของกระทรวงศึกษาธิการรับผิดชอบประสานงานเกี่ยวกับแผนงานโครงการ ส่วนกลางกับจังหวัด จังหวัดประสานงานระดับพื้นที่

2) จัดให้สถานศึกษาและศาสนสถานในท้องถิ่นชนบทจัดทำรายละเอียดของโครงการ กิจกรรมที่อยู่ในหน้าที่รับผิดชอบ เพื่อสนับสนุนส่งเสริมให้บริการด้านการศึกษาที่เหมาะสมสอดคล้องกับความต้องการ ตลอดจนการแก้ปัญหาของกลุ่มบุคคลเป้าหมาย

3) สนับสนุนองค์กรภาคเอกชนได้มีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่นชนบท โดยเริ่มด้วยการเข้าร่วมในการพิจารณาเลือกโครงการ กิจกรรม และการปฏิบัติกิจกรรมการติดตามผล ฯลฯ ทั้งนี้ เป็นไปตามหลักการที่สอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลและของกระทรวงศึกษาธิการ

4) จัดให้มีการปรับปรุงแผนงานและโครงการพัฒนาท้องถิ่นชนบทของกระทรวงศึกษาธิการ โดยเน้นแผนงานและโครงการที่มีวัตถุประสงค์ที่จะให้กลุ่มบุคคลเป้าหมายทั้งนอกระบบและในระบบ โรงเรียนได้ มีความรู้วิชาสามัญและวิชาชีพที่เหมาะสมกับความสามารถและสภาพท้องถิ่นชนบท

5) จัดกำหนดแนวทางการดำเนินงานให้เกิดการประสานและร่วมมือกับหน่วยงานของกระทรวงหลักทั้งหลายอย่างใกล้ชิด

6) จัดให้มีการติดตามผลอย่างระบอบอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้การปฏิบัติโครงการเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ บังเกิดผลโดยตรงต่อประชาชนกลุ่มเป้าหมายอย่างแท้จริง

ส่วนที่ 2 วัตถุประสงค์ของแผนและแนวทางปฏิบัติ

แผนการศึกษาศาสนาและศิลปวัฒนธรรมในแผนพัฒนาท้องถิ่นชนบทของกระทรวงศึกษาธิการ ระยะเวลา 7 มีวัตถุประสงค์และแนวทางปฏิบัติดังนี้

1) เพื่อให้ประชาชนกลุ่มเป้าหมายที่อยู่นอกระบบโรงเรียนได้มีโอกาสอ่านหนังสือ และใช้ภาษาไทยที่มีลักษณะเหมาะสมและสอดคล้องกับการแก้ปัญหาของท้องถิ่นชนบท โดยการจัดให้มีหนังสืออ่าน ที่อ่านหนังสือ และสื่อส่งเสริมการใช้ภาษาไทย เพิ่มเติมให้เพียงพอับความต้องการ

2) เพื่อให้ประชาชนกลุ่มเป้าหมายทั้งในระบบและนอกระบบโรงเรียนได้รับรู้ข่าวสารที่เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต ด้วยการจัดให้มีการกระจายข่าวสารข้อมูลจากส่วนกลางสู่ส่วนท้องถิ่นชนบทอย่างมีระบบและต่อเนื่อง

3) เพื่อส่งเสริมให้เกิดความร่วมมือในการพัฒนาท้องถิ่นชนบทระหว่างองค์กรของรัฐ และองค์กรเอกชน โดยจัดให้มีองค์กรกลางดำเนินการพัฒนาท้องถิ่นชนบทในระดับจังหวัด อำเภอ หมู่บ้าน ซึ่งประกอบด้วยผู้แทนจากภาครัฐและเอกชน

4) เพื่อเผยแพร่ความรู้พื้นฐานอันจำเป็นแก่การดำรงชีวิตตลอดจนเผยแพร่เทคนิคใหม่ ๆ เกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นชนบทให้เกิดประโยชน์แก่ประชาชนกลุ่มเป้าหมาย ด้วยการจัดให้มีการกระจายข่าว การบริการเอกสาร การสาธิต และการจัดนิทรรศการเคลื่อนที่

5) เพื่อส่งเสริมให้มีตัวแทนอาสาสมัครภาคเอกชนเป็นแกนหลักในการพัฒนาท้องถิ่นชนบท โดยการจัดให้มีการอบรมผู้ที่จะเป็นผู้นำท้องถิ่นของแต่ละชุมชนอย่างมีระบบและดำเนินการให้ครบวงจร

6) เพื่อส่งเสริมให้ประชาชนกลุ่มเป้าหมายได้ตระหนักถึงความสำคัญของศิลปวัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น และทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนรู้จักใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตในท้องถิ่นชนบท โดยจัดให้มีการวิจัย จัดกิจกรรมที่ส่งเสริมและสนับสนุน การรักษามรดกวัฒนธรรมนิยมประเพณี ศิลปวัฒนธรรม การกีฬา นันทนาการ การบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ และอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

7) เพื่อส่งเสริมให้ประชาชนกลุ่มเป้าหมายได้ตระหนักถึงการดำเนินชีวิตตามหลักธรรมของศาสนา ศีลธรรม จริยธรรม คุณธรรม และวัฒนธรรม อันจะยังให้เกิดผลต่อตนเอง ครอบครัวและท้องถิ่น โดยจัดให้มีการอบรมชี้แจงให้ความรู้ จัดกิจกรรมรณรงค์ให้หมู่บ้านปลอดอบายมุข

ส่วนที่ 3 แผนสนับสนุนการประกอบอาชีพ

แผนสนับสนุนการประกอบอาชีพในแผนพัฒนาท้องถิ่นชนบทของกระทรวงศึกษาธิการ ระยะเวลา 7 มีวัตถุประสงค์และแนวทางปฏิบัติดังนี้

1) เพื่อให้กลุ่มประชาชนเป้าหมายได้นำเอาความรู้ ทักษะทางด้านวิชาชีพ ไปใช้ในการประกอบอาชีพประจำวัน และเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต โดยการจัดให้มีกิจกรรมการฝึกทักษะทางด้านวิชาชีพ

2) เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชนได้เพิ่มผลผลิตและเพิ่มรายได้ทางครอบครัว ทั้งในระยะสั้นและระยะยาว ด้วยการจัดให้มีการนำเอาผลผลิตโดยเฉพาะอย่างยิ่งผลผลิตในท้องถิ่นด้านการเกษตรมาแปรรูปเป็นอาหารสำเร็จรูป เพื่อการบริโภคและจำหน่ายด้วยกรรมวิธีและเทคโนโลยีที่เหมาะสม

3) เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนให้กลุ่มประชาชนเป้าหมายได้ใช้ความรู้และทักษะที่มีอยู่ นำเอาวัสดุในท้องถิ่นมาประดิษฐ์เป็นเครื่องใช้ประจำวันและจำหน่ายจ่ายแจก

4) เพื่อพัฒนาอาชีพและเพิ่มรายได้แก่ประชาชนเป้าหมาย ด้วยการจัดให้มีการฝึกอบรมเกี่ยวกับอาชีพของท้องถิ่นในด้านการผลิต การเก็บรักษา การจัดจำหน่ายในรูปของการสหกรณ์ หรือการดำเนินการโดยองค์คณะบุคคล

ส่วนที่ 4 แผนงานโครงการที่นำมาประสาน

1) กระทรวงศึกษาธิการได้กำหนดแผนและโครงการที่จะประสานแผนพัฒนาจังหวัด ไว้ทั้งสิ้น 2 แผน คือ แผนการศึกษา ศาสนา และศิลปวัฒนธรรม และแผนการสนับสนุนการประกอบอาชีพ โดยแบ่งเป็นแผนงาน 5 แผนงาน และมีโครงการแบบบูรณาการทั้งสิ้น 15 โครงการ

2) หน่วยงานที่สนับสนุนงบประมาณสำหรับดำเนินโครงการดังกล่าวแก่จังหวัด ตามแผนพัฒนาท้องถิ่นชนบทระดับจังหวัดประจำปี คือ กระทรวงศึกษาธิการ โดยมีกรมต่าง ๆ รับผิดชอบดำเนินการโครงการตามที่กำหนดไว้ในรายละเอียดของแต่ละโครงการ

3) จำนวนโครงการที่จะทำการประสานในปี 2537-2539 ทั้ง 15 โครงการ เหล่านี้ ไม่ได้รวมกิจกรรมพัฒนาท้องถิ่นชนบทตามโครงการแต่ละกรม และหน่วยงานสังกัดกระทรวงศึกษาธิการ กำหนดไว้แล้วในแผนงานโครงการปกติของกรมและทุกหน่วยงานที่ใช้จ่ายงบประมาณปกติประจำปี

4) แผนงานและโครงการจะต้องกำหนดไว้ในแผนพัฒนาท้องถิ่นชนบทระดับจังหวัด หมวดโครงการของกระทรวงศึกษาธิการ

2.3.3 โครงการการศึกษาเพื่อพัฒนาหมู่บ้านในเขตท้องถิ่นชนบท

สำนักงานคณะกรรมการประถมศึกษาแห่งชาติ (2536: 29) มีแนวคิดเกี่ยวกับโครงการพัฒนาหมู่บ้านในเขตท้องถิ่นชนบทดังนี้ แนวคิดของโครงการการศึกษาเพื่อพัฒนาหมู่บ้านในเขตท้องถิ่นชนบท มุ่งที่จะให้โรงเรียนประถมศึกษาในพื้นที่เป้าหมายเป็นเสมือนหมู่บ้านนักเรียนในโรงเรียนคือประชาชน ครูคือกรรมการที่ปรึกษา แล้วเริ่มพัฒนาเยาวชนให้เป็นผู้ใหญ่ที่มีคุณภาพของชาติในอนาคต กิจกรรมต่าง ๆ ที่จัดขึ้นในโรงเรียน รวมทั้งกระบวนการเรียนการสอน จัดให้สอดคล้องกับสภาพความต้องการของสังคม ภายใต้ขอบเขตระเบียบกฎหมายของบ้านเมือง โดยเลียนแบบชีวิตประจำวันในหมู่บ้านจริง ๆ ใช้กฎหมายเบื้องต้นสำหรับประชาชน มาประยุกต์ใช้เป็นระเบียบของโรงเรียน ใช้การประชาสัมพันธ์ผ่านนักเรียนเข้าสู่หมู่บ้าน แล้วนำกิจกรรมในโรงเรียนไปปฏิบัติจริงในหมู่บ้าน บ้านของตนเอง ซึ่งจะทำให้งานในโครงการศึกษาเพื่อพัฒนาหมู่บ้านในเขตท้องถิ่นชนบท กับกิจกรรมการพัฒนาชุมชนสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดและเป็นไปอย่างทั่วถึง เพราะโดยเฉลี่ยแล้วในปัจจุบันทุก ๆ 2 หมู่บ้าน จะมีโรงเรียนประถมศึกษา 1

โรงเรียนเสมอ ถ้าสามารถขยายโครงการทั่วถึงกันทุกโรงเรียนก็จะสามารถพัฒนาคนได้ทุกหมู่บ้านทุกตำบล

สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ ได้กำหนดวัตถุประสงค์ของโครงการจำนวน 8 ข้อดังนี้ (สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, ม.ป.ป. : 14)

- 1) ปรับปรุงการเรียนการสอนให้นักเรียนนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนาตนเองและสังคมเพื่อคุณภาพชีวิตได้
- 2) ส่งเสริมให้ครูและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องสามารถดำเนินการสำรวจสภาพปัจจุบันปัญหาความต้องการพัฒนาคนและทรัพยากรที่มี เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาท้องถิ่นของชุมชนที่โรงเรียนรับผิดชอบ
- 3) พัฒนาบุคลากรในท้องถิ่นให้มีความรู้ความเข้าใจ ให้เกิดความตระหนักและยอมรับความจำเป็นในการพัฒนาชุมชนโดยการพึ่งพาตนเอง
- 4) คัดเลือกและพัฒนาผู้นำให้ได้ผู้นำที่มีความซื่อสัตย์ เสียสละ และมีคุณสมบัติของนักพัฒนา เพื่อจะได้ช่วยพัฒนาคนในหมู่บ้านโดยทำเป็นตัวอย่าง
- 5) ให้การศึกษาแก่ประชาชนทั้งในและนอกระบบโรงเรียนในด้านอาชีพที่เหมาะสมกับสภาพท้องถิ่น
- 6) ปรับปรุงโรงเรียนประถมศึกษาให้เป็นแหล่งข่าวสาร เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตในชุมชน
- 7) ปรับปรุงโรงเรียนประถมศึกษาให้เป็นศูนย์ประสานงาน ตลอดจนบริการด้านวิชาการและอาชีพเพื่อพัฒนาท้องถิ่นชนบท
- 8) ปรับปรุงโรงเรียนประถมศึกษาให้เป็นศูนย์ส่งเสริมการกีฬา นันทนาการ ศิลปวัฒนธรรมและประเพณีในท้องถิ่น

การคัดเลือกโรงเรียนเข้าโครงการ

กรรมการหมู่บ้าน (กม.) ร่วมพิจารณาคัดเลือกโรงเรียนประถมศึกษาในหมู่บ้าน โดยใช้หลักเกณฑ์ คือ ความพร้อมของโรงเรียน (วัสดุอุปกรณ์ บุคลากร) ในการเป็นศูนย์กลางความ เชื่อถือความศรัทธาที่ประชาชนมีต่อสถานศึกษา เมื่อกรรมการหมู่บ้านคัดเลือกโรงเรียนใดโรงเรียนหนึ่งแล้ว กรรมการนำชื่อโรงเรียนเสนอต่อสภาตำบลเป็นผู้พิจารณาอีกระดับหนึ่ง เมื่อสภาตำบลพิจารณาโรงเรียนใดมีความเหมาะสม ก็คัดเลือกเสนอต่อกรรมการพัฒนาท้องถิ่นชนบทระดับอำเภอ (กพอ.) เป็นผู้พิจารณาหลังจากคณะกรรมการพัฒนาท้องถิ่นชนบทระดับอำเภอพิจารณาคัดเลือกแล้วนำรายชื่อของโรงเรียนประถมศึกษาเสนอต่อกรรมการพัฒนาท้องถิ่นชนบท

ระดับจังหวัด (กพจ.) เพื่อนำไปบรรจุเป็นแผนพัฒนาท้องถิ่นชนบทระดับจังหวัดเสนอต่อคณะกรรมการพัฒนาท้องถิ่นชนบทแห่งชาติ (กชช.) อนุมัติให้ดำเนินการต่อไป

การดำเนินงานของสำนักงานคณะกรรมการประถมศึกษาแห่งชาติ สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัด สำนักงานการประถมศึกษาอำเภอ และโรงเรียน

ระดับสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ

คณะกรรมการพัฒนาจังหวัดจะเสนอรายชื่อโรงเรียนประถมศึกษาที่ได้รับการคัดเลือกเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาท้องถิ่นชนบทไปยังคณะกรรมการพัฒนาท้องถิ่นชนบทแห่งชาติ แล้วส่งรายชื่อโรงเรียนประถมศึกษานั้นให้กระทรวงศึกษาธิการแจ้งสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติให้การสนับสนุนต่อไป

สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติมอบหมายหน้าที่ให้สำนักงานโครงการศึกษาเพื่อพัฒนาหมู่บ้านในเขตชนบทเป็นผู้ดำเนินการตามนโยบาย และระบบการดำเนินงานดังนี้

- 1) ตรวจสอบพื้นที่เป้าหมายโรงเรียนประถมศึกษาและข้อมูล
- 2) จัดสรรงบประมาณสนับสนุนโรงเรียนประถมศึกษาในโครงการดำเนินการพัฒนาท้องถิ่นชนบทตามวัตถุประสงค์ของชุมชน
- 3) สนับสนุนการใช้โรงเรียนประถมศึกษาในสังกัดเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาท้องถิ่นชนบท โดย

3.1) ฝึกอบรมเจ้าหน้าที่ ผู้บริหารระดับจังหวัด อำเภอ โรงเรียนให้สามารถพัฒนาท้องถิ่นชนบทได้ตามเจตนารมณ์และนโยบายของรัฐบาล

3.2) สนับสนุนและให้ความช่วยเหลือหน่วยงานในพื้นที่เป้าหมายในการผลิตสื่อการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์กิจกรรม ผลงาน วิธีการให้ประชาชนได้รับทราบ (เป้าหมายในการพัฒนา คือ ประชาชนในชุมชนจะต้องมีคุณภาพชีวิตที่ปราศจากปัญหาพื้นฐาน)

ระดับสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัด

รับนโยบายจัดให้มีผู้รับผิดชอบกำหนดภารกิจหน้าที่ให้ชัดเจน ให้การสนับสนุนส่งเสริม กระตุ้นให้เจ้าหน้าที่ผู้บริหารระดับอำเภอ โรงเรียน ครูผู้สอน ให้มีความคิดริเริ่มดำเนินการ จัดการตลาด การจัดสถานที่เผยแพร่ผลงาน กิจกรรมของหน่วยงานในระดับจังหวัด อำเภอ โรงเรียน ตลอดจนจนถึงการให้การสนับสนุนช่วยเหลือโดยวิธีการอื่น ๆ เช่น การประสานงานกับคณะกรรมการพัฒนาท้องถิ่นชนบทระดับจังหวัด ภาคเอกชน หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาท้องถิ่นชนบท

ระดับสำนักงานการประถมศึกษาอำเภอ

รับนโยบายให้การศึกษาเพื่อพัฒนาหมู่บ้านในเขตท้องถื่นชนบทมาปฏิบัติให้บังเกิดผล โดยกำหนดผู้รับผิดชอบ กำหนดภารกิจหน้าที่ให้ชัดเจน ให้การสนับสนุนส่งเสริมกระตุ้นผู้บริหารโรงเรียน ครู ให้ มีความคิดริเริ่มดำเนินการให้สำเร็จ สนับสนุนการจัดกิจกรรมให้โรงเรียน นำผลผลิตออกสู่ตลาด จัดตลาด สถานที่เผยแพร่ผลงานกิจกรรมของโรงเรียน และการให้การสนับสนุนช่วยเหลือโดยวิธีการอื่น ๆ เช่น การประสานงานกับกรมการพัฒนาท้องถิ่นชนบทระดับอำเภอ หรือภาคเอกชน หน่วยงานอื่น ๆ

ระดับโรงเรียน

- 1) ผู้บริหารโรงเรียนและครูจัดการเรียนการสอนให้ครบตามกระบวนการของหลักสูตร (คิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น)
- 2) จัดกิจกรรมการเรียนการสอนให้นักเรียนได้ปฏิบัติกิจกรรมดังกล่าวคือ กิจกรรมการเรียน การสอน และกิจกรรมเสริมหลักสูตร
- 3) ดำเนินการเรียนการสอนโดยการปฏิบัติ มิใช่ให้นักเรียนท่องจำ ผู้เรียนจะต้องได้ปฏิบัติกิจกรรมนั้น ๆ ด้วยตนเอง นำไปปฏิบัติจริงในชีวิตประจำวัน เป็นแบบอย่างนำสิ่งที่เรียนรู้หรือปฏิบัติในโรงเรียนไปปฏิบัติที่บ้าน ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาชีวิตของนักเรียน ผู้ปกครอง ชุมชนที่ตนอาศัย
- 4) นักเรียนในท้องถิ่นชนบทที่ขาดโอกาสทางการศึกษาต่อ จะต้องได้รับการฝึกปฏิบัติด้านงานอาชีพ ให้มีทักษะด้านอาชีพติดตัวจากโรงเรียน ไปใช้ในชีวิตจริง หรือแม้แต่อยู่ในสถานศึกษา โรงเรียนควรสามารถจัดกิจกรรมการอาชีพให้ครบวงจรได้
- 5) โรงเรียนต้องสามารถเป็นผู้นำในชุมชน ในเขตบริการของตนเองให้เกิดการพัฒนา โดยที่โรงเรียนมีความพร้อมทั้งด้านวัสดุ อุปกรณ์ บุคลากรที่มีคุณภาพจึงควรต้องแสวงหาการจัดการให้เกิดการพัฒนาชุมชน

2.3.4 การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการเรียนการสอนของโรงเรียน

หลักสูตรประถมศึกษา (พ.ศ. 2521 - 2533) มีจุดมุ่งหมายของการศึกษาระดับประถมศึกษา เป็นการศึกษาระดับขั้นพื้นฐานที่มุ่งพัฒนาผู้เรียนให้สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตให้พร้อมที่จะทำประโยชน์ให้กับสังคม ตามบทบาทและหน้าที่ของตนในฐานะเป็นพลเมืองดี ตามระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข โดยให้ผู้เรียนมีความรู้และทักษะพื้นฐานในการดำรงชีวิต ทนต่อการเปลี่ยนแปลง มีสุขภาพสมบูรณ์ทั้งร่างกายและจิตใจ ทำงานเป็นและครองชีวิตอย่างสงบสุข ซึ่งมีแนวดำเนินการทั้งหมด 9 ข้อ และกำหนดให้การจัดการเรียนการสอนยึดหยุ่นในท้องถิ่น เป็นผู้จัดการศึกษาตามสภาพแวดล้อมของแต่ละชุมชน คือ จัดการ

เรียนการสอนให้ยืดหยุ่นตามเหตุการณ์และสภาพท้องถิ่น โดยให้ท้องถิ่นพัฒนาหลักสูตรและสื่อการเรียนการสอนในส่วนที่เกี่ยวกับท้องถิ่นตามความเหมาะสม (กรมวิชาการ, 2534 : 1)

จากแนวดำเนินการของหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนของโรงเรียนในโครงการการศึกษาเพื่อพัฒนาหมู่บ้านในเขตชนบท จึงได้ใช้หลักการ จุดหมาย แนวดำเนินการของหลักสูตรเป็นแกน แล้วจัดกิจกรรมให้สนองวัตถุประสงค์ทั้ง 8 ข้อของโครงการ ซึ่งมีความสัมพันธ์ของกิจกรรมของโรงเรียนในโครงการการศึกษาเพื่อพัฒนาหมู่บ้านในเขตชนบท กับกลุ่มประสบการณ์ต่าง ๆ สามารถจัดทำได้ดังนี้

1) กลุ่มทักษะภาษาไทย มีกิจกรรมที่สนองตามวัตถุประสงค์ของโครงการ ได้แก่ กิจกรรมโฆษณา ศูนย์บริการข่าวสาร กิจกรรมทำป้ายและคติพจน์ กิจกรรมอนุรักษ์วรรณคดีไทย กิจกรรมความรู้สู่ประตูบ้าน ฯลฯ

2) กลุ่มทักษะคณิตศาสตร์ มีกิจกรรมที่สนองตามวัตถุประสงค์ของโครงการ ได้แก่ กิจกรรมสหกรณ์ร้านค้า กิจกรรมออมทรัพย์กิจกรรมวันตลาดนัด ฯลฯ

3) กลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต มีกิจกรรมที่สนองตามวัตถุประสงค์ของโครงการ ได้แก่ กิจกรรมศูนย์บริการข่าวสาร กิจกรรมการสำรวจชุมชน กิจกรรมวันพบปะก่อนเปิดและเปิดภาคเรียน กิจกรรมบริการสุขภาพอนามัย กิจกรรมกลุ่มบ้านตัวอย่าง ฯลฯ

4) กลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัย มีกิจกรรมที่สนองตามวัตถุประสงค์ของโครงการ ได้แก่ กิจกรรมสาธารณสุขมูลฐาน กิจกรรมกีฬาสัมพันธ์ กิจกรรมฝึกสมาธิ กิจกรรมวันประชาร่วมใจ กิจกรรมวันกตัญญู กิจกรรมวันน้ำทิพย์ กิจกรรมนักเรียนตัวอย่าง ฯลฯ

5) กลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพ มีกิจกรรมที่สนองตามวัตถุประสงค์ของโครงการ ได้แก่ กิจกรรมพัฒนาบ้านเรา กิจกรรมการเปลี่ยนแปลงเกษตรสาธิต กิจกรรมการทำปุ๋ย กิจกรรมศูนย์ประสานงานฝึกวิชาชีพท้องถิ่น กิจกรรมสาธิตการเลี้ยงสัตว์ กิจกรรมบ่อปลาสาธิต กิจกรรมการถนอมอาหาร ฯลฯ

6) กลุ่มประสบการณ์พิเศษเน้นกลุ่มการงานพื้นฐานอาชีพ ซึ่งนักเรียนมีความรู้พื้นฐานพอที่จะประกอบอาชีพตามอัตราของท้องถิ่นได้หลายอาชีพ ได้แก่ กิจกรรมการปลูกผักสวนครัว กิจกรรมช่างตัดผม กิจกรรมทำอิฐบล็อก กิจกรรมซ่อมจักรยาน กิจกรรมทำนา กิจกรรมถนอมอาหาร ทำหน่อไม้เปียก กิจกรรมปั้นอิฐ กิจกรรมทอผ้า กิจกรรมทำเสาคอนกรีต กิจกรรมหล่อกระถาง กิจกรรมทำปุ๋ยหมัก

จากความสัมพันธ์ของกิจกรรมการเรียนการสอนในหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) และกิจกรรมดำเนินโครงการของโรงเรียนในโครงการการศึกษาเพื่อพัฒนาหมู่บ้านในเขตท้องถิ่นชนบท พบว่า มีความสัมพันธ์สอดคล้องกัน ฉะนั้นการนำภูมิ

ปัญญาท้องถิ่น มาใช้พัฒนาการเรียนการสอนของโรงเรียนในโครงการการศึกษาเพื่อพัฒนาหมู่บ้านในเขตท้องถิ่นชนบท จึงสามารถทำได้ดังนี้

1) โรงเรียนในโครงการการศึกษาเพื่อพัฒนาหมู่บ้านในเขตท้องถิ่นชนบท เป็นผู้นำกิจกรรมหรือเนื้อหาสาระที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น ไปจัดการเรียนการสอนให้นักเรียนรู้โดยคัดเลือกเนื้อหาหรือกิจกรรมให้สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น

2) โรงเรียนเชิญเจ้าของภูมิปัญญา ได้แก่ ปราชญ์ชาวบ้าน ปัญญาชนชาวบ้านช่างเทคนิคชาวบ้าน หรือช่างฝีมือชาวบ้าน เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตรและจัดการเรียนการสอน

3) ทั้งนี้ต้องพิจารณาถึงความเหมาะสมของการเลือกนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้จัดกิจกรรมการเรียนการสอนของโรงเรียนในโครงการ การศึกษาเพื่อพัฒนาหมู่บ้านในท้องถิ่นชนบท หลาย ๆ ด้าน เช่น กิจกรรม เนื้อหา วุฒิภาวะ ตลอดจนวิธีการนำมาประยุกต์ใช้

2.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการศึกษา ที่ได้ศึกษาค้นคว้ามีดังนี้

คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2534) ได้ทำการวิจัยเรื่องแนวทางส่งเสริมภูมิปัญญาไทยในการจัดการศึกษา พบว่า ปัญหาด้านภูมิปัญญาไทยที่สำคัญที่สุดคือ ภูมิปัญญาไทยได้สูญหายไปจากสังคมไทยอันมากเกือบจะหมดสิ้น โดยมีภูมิปัญญาสากลที่ไม่เหมาะสมกับสังคมไทยเข้ามาแทนที่ภูมิปัญญาไทย จะเห็นได้อย่างชัดเจนจากเนื้อหาการจัดการศึกษาในปัจจุบัน โดยเฉพาะการจัดการศึกษาในระบบเนื้อหาด้านภูมิปัญญาสากลมากกว่าภูมิปัญญาไทย การจัดการศึกษาในปัจจุบันแบบขาดดุลทางภูมิปัญญา ขาดการสร้างสรรค์องค์ความรู้ภูมิปัญญาไทยอย่างต่อเนื่อง ขาดนโยบายในการส่งเสริมภูมิปัญญาไทย

อังกูล สมคะเนย์ (2534) ได้ศึกษาสภาพและปัญหาการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรในโรงเรียนประถมศึกษา สังกัด สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดอุบลราชธานี ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาหลักสูตรที่โรงเรียนดำเนินการอยู่ในลักษณะของการปรับกิจกรรมการเรียนการสอนหรือกิจกรรมเสริมเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพในท้องถิ่นด้วยวิธีการเชิญเจ้าของภูมิปัญญาชาวบ้านที่เป็นช่างเทคนิคมาช่วยในการพัฒนาหลักสูตร ปัญหาที่พบคือ ไม่ได้รับการสนับสนุนในด้านนโยบายเพียงพอ ตลอดจนผู้บริหารและครูผู้สอนไม่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้านและการพัฒนาสูตรระดับท้องถิ่น

รัตน์ บัณฑิต (2535) ได้วิจัยการพัฒนาหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอนเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น : กรณีศึกษาชุมชนแห่งหนึ่งในเขตภาคกลางตอนล่าง โดยการวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยการวิจัยเป็นรายกรณีศึกษาชุมชนแห่งหนึ่งในเขตภาคกลางตอนล่าง ผลการวิจัยพบว่า ภายในชุมชนมีสิ่งทีแสดงถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นที่แสดงออกเป็นกระบวนการคิดและกระทำโดยบุคคลของชุมชน แต่ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับโรงเรียนไม่มีการวางแผนร่วมกันในการพัฒนาการเรียนการสอน หลักการวางแผนการสอนโดยนโยบายควบคุมทางวิชาการจากหน่วยงานบังคับบัญชาส่วนกลางเป็นอุปสรรคสำคัญที่ทำให้การใช้หลักสูตรติดขัดพื้นฐาน ความใส่ใจในทางวิชาการของครูแตกต่างกันก็ทำให้การนำหลักสูตรไปใช้ประสบผลแตกต่างกัน นักเรียนที่มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนเป็นไปตามวัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรมที่กำหนดไว้ในหลักสูตร นักเรียนมีทัศนคติที่ดีต่อการเข้าร่วมกิจกรรมการเรียนการสอนตามที่กำหนดไว้ในหลักสูตรซึ่งก็เป็นลักษณะเช่นเดียวกันกับผู้รู้ในท้องถิ่นชุมชนที่ให้ความสนใจและสนับสนุนการร่วมกิจกรรมการเรียนการสอน ตามที่กำหนดไว้ในหลักสูตรซึ่งก็เป็นลักษณะเช่นเดียวกันกับผู้รู้ในท้องถิ่นชุมชนที่ให้ความสนใจและสนับสนุนการร่วมกิจกรรมการเรียนการสอน ในด้านตัวหลักสูตรนั้นมีส่วนที่จะต้องแก้ไข คือ เนื้อหาบางส่วนเกี่ยวกับบุคคลสำคัญของชุมชนและการกำหนดเวลาเรียนตามเนื้อหาต่าง ๆ ของหลักสูตรยังไม่เหมาะสมนัก สำหรับผลการประเมินด้านผู้ปกครองนักเรียน พบว่า ผู้ปกครองนักเรียนให้การสนับสนุนการใช้หลักสูตร

เพ็ญจันทร์ ธนาวิภาศ (2536) ได้ศึกษาเรื่องสภาพและปัญหาของการพัฒนาหลักสูตรในโรงเรียนร่วมพัฒนาการใช้หลักสูตรสังกัดกรมสามัญศึกษา พบว่า โรงเรียนส่วนใหญ่ได้ดำเนินการส่งเสริมสนับสนุนให้มีการพัฒนาหลักสูตรระดับท้องถิ่น ปัญหาที่เกิดขึ้นในการดำเนินงาน คือ โรงเรียนขาดความพร้อมด้านบุคลากร อาคารสถานที่ วัสดุอุปกรณ์งบประมาณ ไม่เพียงพอ และขาดความรู้ความเข้าใจในการเก็บข้อมูล

วิจิตร ไชยศิลป์ (2537) ได้นำการสำรวจการพัฒนาหลักสูตรระดับท้องถิ่นตามหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) ของครูโรงเรียนประถมศึกษาสังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดน่าน พบว่า สภาพการพัฒนาหลักสูตรระดับท้องถิ่นส่วนใหญ่มีการพัฒนาในกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต และกลุ่มทักษะ (ภาษาไทย) ด้วยวิธีการปรับกิจกรรมการเรียนการสอนหรือกิจกรรมเสริม ปรับสื่อการเรียนการสอนที่มีอยู่แล้ว และจัดทำสื่อการเรียนการสอนขึ้นใหม่ เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของท้องถิ่นผู้มีส่วนร่วมในการดำเนินการค่อนข้างน้อย และดำเนินการในกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต กลุ่มทักษะภาษาไทยและคณิตศาสตร์ ปัญหาในการพัฒนาหลักสูตรที่พบสอดคล้องกับการศึกษาของ

เพ็ญจันทร์ ธนาวิภาศ (2536) กล่าวคือ โรงเรียนขาดเอกสารหรือแหล่งความรู้ สำหรับให้ครูศึกษา ค้นคว้า ขาดวัสดุ และงบประมาณในการดำเนินงาน

มาลินี ส่วยคำข้าว (2538) ได้ทำการวิจัยเรื่องการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการเรียนการสอนสังคมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา เขตการศึกษา 5 โดยการศึกษาวิจัยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการเรียนการสอนสังคมศึกษา ในโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา เขตการศึกษา 5 ในด้านการเตรียมการสอน การจัดกิจกรรมการสอน การจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร การวัดผลและประเมินผลการเรียนการสอน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือแบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง ตัวอย่างประชากรที่ใช้วิจัยคือ ครูสังคมศึกษา เลือกโดยการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง วิเคราะห์ข้อมูลในการแจกแจงความถี่ ผลการวิจัยปรากฏว่า

1) ครูสังคมส่วนใหญ่ใช้ความรู้เรื่องประเพณีเกี่ยวกับความเชื่อแบบพุทธประเพณีที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับความเชื่อแบบพราหมณ์ ความเชื่อเกี่ยวกับบาปบุญ และนรกสวรรค์ หมู่บ้านวัฒนธรรมหรือแหล่งวัฒนธรรม และชีวประวัติของบุคคลในท้องถิ่น

2) วิธีการใช้ภูมิปัญญาในการเรียนการสอนสังคมศึกษาด้านการเตรียมการสอน ครูสังคมศึกษาส่วนใหญ่ศึกษาหลักสูตร คำอธิบายรายวิชา และจุดประสงค์รายวิชาที่สอดคล้องกัน จัดซื้อขอยืมและขอบริจาคสื่อการเรียนการสอนจากแหล่งวิทยากรในท้องถิ่น และจัดทำเอกสารชั้กถามอธิบายและใช้สื่อประกอบและสอดแทรกภูมิปัญญาท้องถิ่นในเนื้อหาที่สอน ด้านการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตรให้นักเรียนจัดป้ายนิเทศในชั้นเรียนและบริเวณโรงเรียน เข้าร่วมกิจกรรมที่จัดขึ้นในท้องถิ่น ด้านการวัดและประเมินผลการเรียนการสอน ครูใช้วิธีการสังเกตและบันทึกพฤติกรรมการสนใจของนักเรียน ระหว่างเข้าร่วมกิจกรรมการเรียนการสอนในห้องเรียนและการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร การประเมินผลงาน และการทดสอบแบบปรนัย

3) ปัญหาการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ครูสังคมส่วนใหญ่มีปัญหาดังนี้ ด้านการเตรียมการสอน และการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตรภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นบุคคลขาดทักษะในด้านการอธิบาย และแสดงความคิดเห็นด้วยการวัดผลและประเมินผลการเรียนการสอน นักเรียนขาดทักษะในการทำข้อสอบแบบอัตนัย

4) ข้อเสนอแนะที่ครูสังคมศึกษาส่วนใหญ่เสนอ ได้แก่ ขอให้กระทรวงศึกษาธิการจัดอบรมและสนับสนุนงบประมาณ ให้ครูสามารถดำเนินการทั้งด้านการจัดเตรียมการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน

ประยุทธ์ สุระเดชไพบูลย์ (2539) ได้ทำการวิจัยสภาพการรับรู้และสภาพการดำเนินงานส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของศึกษานิเทศก์อำเภอ ในเขตการศึกษา 7 ได้สรุปผลการวิจัยไว้ดังนี้

1) สภาพการดำเนินงานส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของศึกษานิเทศก์การศึกษาอำเภอ ใน 6 ด้าน คือ การเก็บและรวบรวมข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านการวางแผนส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านการส่งเสริมกิจกรรมเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านการเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นทางศิลปวัฒนธรรม โดยส่วนรวมอยู่ในระดับปานกลาง

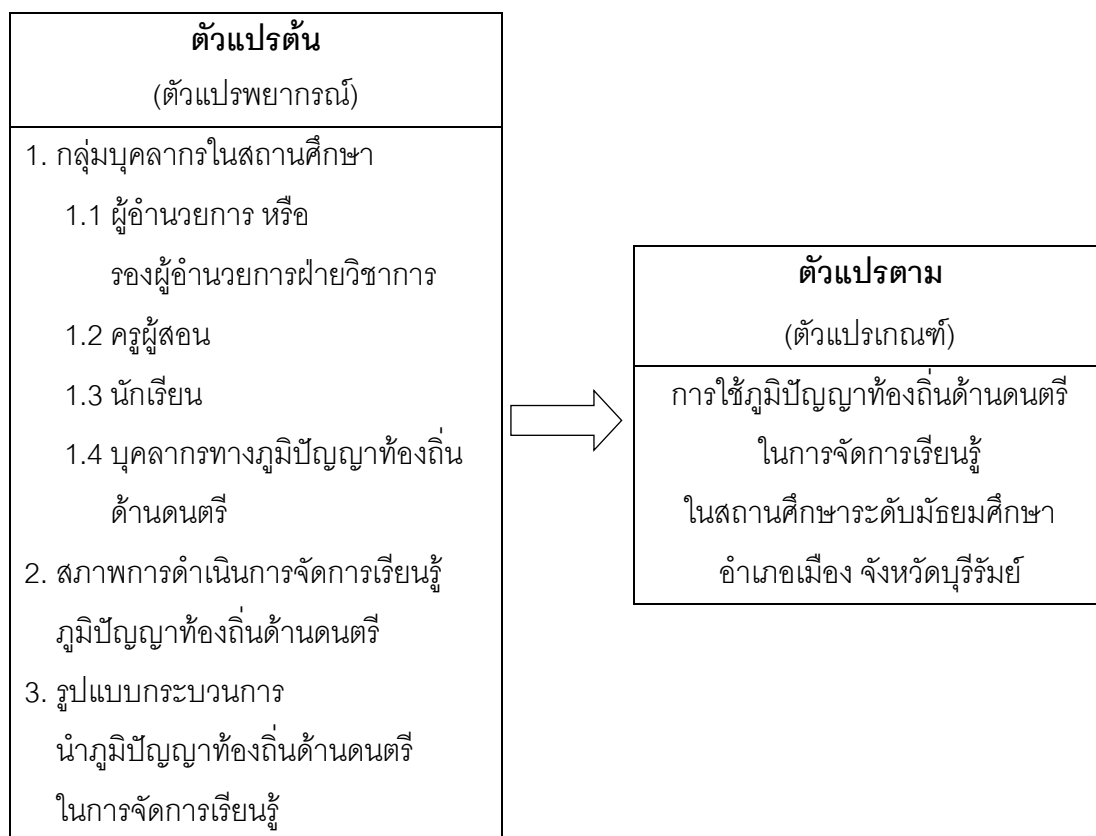
2) การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านวัฒนธรรมพื้นเมืองเกี่ยวกับปัจจัยการดำเนินงาน 4 ด้าน คือ ปัจจัยด้านบุคคล ทุน วัสดุอุปกรณ์ และข้อจำกัดที่ได้รับจากหน่วยงานในสังกัดกระทรวงศึกษานิเทศก์ โดยส่วนรวมยังไม่ค่อยได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนเท่าที่ควร

เอกวิทย์ ณ ถลาง และคณะ (2541) ได้ข้อสรุปจากการวิจัยที่สำคัญประการหนึ่งว่ามีชีวิตวัฒนธรรมของคนในแผ่นดินนี้มีทั้งความหลากหลายคล้ายคลึงกันระหว่างคนไทยต่างภูมิภาค ลักษณะเช่นนี้ สอดคล้องกับความหลากหลายและคล้ายคลึงทางชีวภาพและสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ตลอดจนความหลากหลายและคล้ายคลึงกับวัฒนธรรมท้องถิ่น ความจริงข้อนี้เป็นทั้งพลังและศักยภาพที่เกื้อกูลให้สังคมไทยดำรงอยู่อย่างมีคุณภาพที่ยั่งยืนสืบไป ถ้าเราสามารถเข้าถึงและรู้คุณค่าของวัฒนธรรมท้องถิ่น

จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกล่าวได้ว่า การศึกษาไทยในปัจจุบันมีการนำภูมิปัญญาไทยมาถ่ายทอดหรือเรียนรู้ในระบบการศึกษาลดน้อยลง การส่งเสริมการนำภูมิปัญญาไทยเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการเรียนการสอน และเพื่อให้สอดคล้องความต้องการของท้องถิ่นยังมีค่อนข้างน้อย

2.5 กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย

แผนภูมิที่ 2.1 แสดงกรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย

ที่มา : (ฉงรบ ชุนสงคราม, 2558)